

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра суспільних дисциплін

І. Г. Утюж, Н.В. Спиця, Д.П. Сепетий, М.О. Мегрелішвілі

ФІЛОСОФІЯ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

для семінарських занять та самостійної роботи
студентів – іноземних громадян 1-го курсу
медичних та фармацевтичних факультетів

галузі знань: 22 «Охорона здоров'я»

спеціальностей: 222 «Медицина»

221 «Стоматологія»

226 «Фармація, промислова фармація»

**Запоріжжя
2019**

УДК 81(075.8)
Ф 56

*Затверджено на засіданні Центральної методичної Ради ЗДМУ
та рекомендовано для використання в освітньому процесі
(протокол № 5 від 23 травня 2019 р.)*

Колектив авторів:

І. Г. Утюж – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри суспільних дисциплін ЗДМУ;

Н. В. Спиця – кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних дисциплін ЗДМУ;

Д. П. Сепетий – кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних дисциплін ЗДМУ;

М. О. Мегрелішвілі – кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних дисциплін ЗДМУ.

Рецензенти:

В. А. Жадько – доктор філософських наук, професор кафедри суспільних дисциплін Запорізького державного медичного університету.

Ю. В. Ганошенко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри культурології та українознавства Запорізького державного медичного університету.

Філософія : навчальний посібник для семінарських занять та самостійної роботи студентів – іноземних громадян 1-го курсу медичних та фармацевтичних факультетів / І. Г. Утюж, Н. В. Спиця, Д. П. Сепетий, М. О. Мегрелішвілі. – Запоріжжя: ЗДМУ, 2019. – 68 с.

Навчальний посібник містить тематику та плани семінарських занять, словник, контрольні питання, завдання для самостійної роботи, питання, що виносяться на диференційний залік. Призначений для студентів – іноземних громадян 1-го курсу медичних та фармацевтичних факультетів.

УДК 81 (075.8)

©Утюж І. Г., Спиця Н. В., Сепетий Д. П., Мегрелішвілі М. О. 2019.
©Запорізький державний медичний університет, 2019.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ТЕМАТИКА, ПЛАНИ СЕМІНАРІВ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	6
Тема 1. Філософія як світоглядне мислення. Виникнення філософії	6
Тема 2. Давньогрецька філософія та філософія Еллінізму	12
Тема 3. Філософія Середньовіччя та Відродження	15
Тема 4. Філософія Нового часу (XVII ст.) Німецька класична філософія	19
Тема 5. Некласична філософія. Філософія життя. Фрейдизм	23
Тема 6. Сучасна світова філософія	27
Тема 7. Матерія та свідомість. Проблема їх відношення	33
Тема 8. Основні проблеми теорії пізнання	37
Тема 9. Людина у вимірах філософського аналізу	40
Тема 10. Суспільство: сутність та структура. Сучасний світ	45
ПИТАННЯ ДО ДИФЕРЕНЦІЙНОГО ЗАЛІКУ	49
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	67

ПЕРЕДМОВА

Необхідність викладання філософії для вищих медичних закладів освіти України зумовлена неперервним процесом гуманізації і демократизації освіти, поверненням їй до визнання пріоритету загальнолюдських цінностей.

Теоретично-ідейною основою такої освіти є прогресивні надбання світової і національної світоглядної культури, визнання плюралізму думок та врахування інваріантності соціального вибору людини.

Ефективним засобом формування гуманістичної світоглядної культури студентів є вивчення курсу «Філософія».

Курс «Філософія» хронологічно та логічно відтворює розвиток філософських учень, головних періодів філософії.

Мета викладання курсу філософії:

- забезпечити глибоке засвоєння специфіки філософського осягнення дійсності, високу світоглядно-методологічну культуру студентів;
- розуміння студентами філософії як теоретичної основи людського світобачення, опанування ними найвищих досягнень класичної і сучасної філософії.

Основні завдання курсу.

За підсумками вивчення курсу студент повинен **знати**:

- що таке світогляд, історичні типи світогляду: міф, релігія, філософія;
- предмет філософії та коло її проблем;
- історичний розвиток світової філософії;
- світову філософію XX-XXI століть;
- розвиток філософської думки в Україні;
- основні поняття та проблеми таких розділів філософії як онтологія, гносеологія, діалектика, соціальна філософія
- розмаїття підходів, методологій, теоретичних побудов у сучасній філософії.

вміти:

- вільно, раціонально, критично і творчо мислити, оперуючи філософськими категоріями і спираючись на принципи гуманізму та загальнолюдські цінності;
- аргументовано відстоювати свій погляд на вирішення філософської проблеми в діалозі з носієм іншої точки зору;
- на основі ґрунтовного, фундаментального знання філософії опанувати самостійний стиль мислення, засвоїти специфіку філософського осягнення дійсності, формувати свою власну позицію, застосовувати набуті знання при аналізі нагальних проблем сьогодення.

Тематичний план вивчення курсу філософії включає: читання лекцій, проведення семінарських занять і самостійну роботу студентів під керівництвом викладачів. Особлива роль при цьому відводиться семінарським заняттям, які покликані допомагати студентам закріпити

одержані знання та виявити свої творчі здібності. Найбільш раціональною системою підготовки до семінару є та, що включає в себе такі елементи:

1. Своєчасне ознайомлення з темою семінару і питаннями плану.
2. Встановлення зв'язку даної теми з відповідними розділами програми курсу.
3. Вивчення літератури, що рекомендується до теми семінарського заняття.
4. Вивчення відповідної теми за допомогою різних джерел інформації (підручники, монографії, Інтернет тощо).
5. Ознайомлення з методичними посібниками.
6. Перегляд власного конспекту лекцій.
7. Безпосередня підготовка до виступу на семінарі (складання плану, тез, конспекту виступу).
8. Запис незрозумілих питань, які слід з'ясувати на семінарі (або на консультації).
9. Самоперевірка готовності до семінарського заняття, що включає в себе перевірку засвоєння основних понять і категорій, які вказані до кожного семінарського заняття.

Цей навчальний посібник відповідає у повному обсязі робочим програмам навчальної дисципліни “Філософія” для спеціальностей 222 «Медицина», 221 «Стоматологія» та 226 «Фармація, промислова фармація».

ТЕМАТИКА, ПЛАНИ СЕМІНАРІВ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

ТЕМА №1

ФІЛОСОФІЯ ЯК СВІТОГЛЯДНЕ МИСЛЕННЯ. ВИНИКНЕННЯ ФІЛОСОФІЇ. ФІЛОСОФІЯ СТАРОДАВНІХ ІНДІЇ ТА КИТАЮ

План

1. Поняття світогляду. Історичні типи світогляду: міфологічний, релігійний, філософський.
2. Поняття релігії. Світові релігії: буддизм, християнство, іслам.
3. Сутність і призначення філософії. Філософія та наука
4. Специфіка та основні школи філософії стародавньої Індії.
5. Характерні риси та основні школи філософії стародавнього Китаю. Конфуціанство та даосизм.

Основні поняття: світогляд, міфологія, релігія, філософія, індуїзм, йога, буддизм, конфуціанство, даосизм, брахман, атман, сансара, карма, нірвана, дао, інь, ян.

Контрольні питання

1. Що таке світогляд?
2. Які основні історичні типи світогляду?
3. Чим філософський світогляд відрізняється від міфологічного та релігійного?
4. Як співвідносяться філософія і наука?
5. В чому цінність філософії для особи і суспільства?
6. Назвіть основні положення вчення Конфуція.
7. Назвіть основні положення даосизму.
8. Що таке карма, реінкарнації, сансара, атман, брахман? Як між собою пов'язані ці поняття?
9. Назвіть чотири «благородні істини» буддизму.

Завдання для самостійної роботи

1. Визначте головні особливості міфологічного, релігійного та філософського світоглядів.
2. Поясніть, як Ви розумієте сутність і призначення філософії. Як вона пов'язана з релігією, наукою, мистецтвом? Який зв'язок між філософією та медициною?
3. Окресліть особливості філософії Давньої Індії.
4. Розкрийте головні ідеї вчення буддизму.
5. Окресліть особливості філософії Давнього Китаю.
6. Розкрийте головні ідеї вчення конфуціанства.

Словник

Світогляд – це сукупність уявлень про світ та місце і роль людини в ньому. Світогляд містить такі елементи як: знання (особистісні), переконання, емоції, почуття, віра, цінності, ідеали, програма дій (стратегія життя), унікальність.

Історичні типи світогляду – міфологія, релігія, філософія.

Міфологія – світогляд, в рамках якого розуміння світу здійснюється через поєднання знання і віри, реальності та фантазії, використання метафор (художніх засобів). *Функції міфа*: формування колективних уявлень, норм і цінностей; розкриття тайни народження, смерті, розвитку.

Релігія – світогляд, в рамках якого розуміння світу здійснюється через подвоєння світу на земний і небесний, визнання існування надприродних сил та відведення їм головної ролі у світобудові та житті людей. Специфіка релігійного світогляду включає дотримування культу (обрядів та ритуалів), віру в Бога і поклоніння Богу як вищій істоті, догматизм.

Філософія – любов до мудрості (у дослівному перекладі); пошук першоначал та першопричин усього сущого (Аристотель); наука, що вивчає найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства та людини (її мислення); наука, що вивчає загальне у взаємовідносинах людини і світу; форма суспільної свідомості (поряд з правом, релігією, мораллю тощо). Філософія – це вільне, раціональне, критичне осмислення світу і місця людини в ньому, спосіб побудування в свідомості людини картин, що фіксують його положення в світі і визначають можливості й напрями його активності, межі самореалізації „Я”, сенс та перспективи його життя. Потреба в філософії виникає при намаганні знайти *нетривіальні шляхи вирішення життєвих проблем*, при спробі відірватися від рутини повсякденного, стереотипного, при бажанні знайти нові горизонти свого світобачення і нові конструктивні рішення „вічних” проблем. Своїм основним завданням філософія має встановлення перших, основних істин, які слугують першопочатком або принципами для інших істин. Як наука філософія встановлює свої істини шляхом дослідження і доведення. Тобто філософія прагне раціональними засобами створити гранично узагальнену картину світу і місця людини у ньому, досліджуючи пізнавальне, ціннісне, соціально-політичне, моральне й естетичне ставлення людини до світу.

Філософія принципово толерантна (терпимість до іншої точки зору); плюралістична (багато шкіл, течій, напрямків, підходів до вирішення філософських проблем); діалогічна (веде діалог, дискусії з опонентами); відкрита до новацій.

Функції філософії: світоглядна, пізнавальна, методологічна, практично-діяльна.

Структура філософії:

1. Онтологія – вчення про сутність буття.
2. Гносеологія (епістемологія) – теорія пізнання.
3. Аксіологія – теорія цінностей.

4. Історія філософії.
5. Соціальна філософія – теорія суспільства.
6. Етика – принципи взаємовідносин між людьми.
7. Естетика – наука про прекрасне (і потворне).
8. Логіка – наука про закони і форми мисленн.

Основне питання філософії (ОПФ)–точки зору щодо цієї проблеми:

а) *Імануїл Кант (1724-1804), Німеччина.* ОПФ – це питання:

- 1.Що я можу знати?2. Що я повинний робити?3.На що я можу сподіватися?
4. Що таке людина?

б) *Альберт Камю (1913-1960), Франція.* ОПФ – це питання чи варте життя бути прожитим ?(в Україні кожен рік близько 5 тисяч вбивств і 17 тисяч самогубств).

в) *Марксистська точка зору:* ОПФ – це питання про співвідношення матеріального і ідеального. Це питання має дві сторони: Що первинно – матерія чи свідомість? Чи пізнаваний світ?

Індуїзм – “релігія народів Індії, що сформувалася в середині I тис. н.е. внаслідок еволюції та злиття ведичної і брагманської традицій. ... Серед розмаїття богів в I. найбільш шованими є Брагма, Вішну і Шива, які становлять "тримурті" (тріаду) й уособлюють три основні функції – творчу, охоронну і руйнівну. ... Індуїзм визнає три шляхи вшанування Бога: праведне життя у відповідності до релігійних настанов; правильне пізнання Бога через філософування і роздуми; наближення до Бога через безмежну любов до нього. ... В індуїзмі відсутня єдина церковна організація, його функціонування забезпечується інститутом жрецтва (храмового та домашнього), авторитет якого зберігається й досі. I. сповідує 85 відсотків населення Індії, він поширений у Пакистані, Малайзії, Шри-Ланці, Непалі, Бангладеш, деяких країнах Африки.” (Л. Филипович. Філософський енциклопедичний словник, 2002).

Йога – “одна з шести ортодоксальних (брагманістських) систем індійської філософії, релігійне вчення; система практичних методів керування психікою й психофізіологією людини з метою досягнення особливого духовного стану, в якому здійснюється дистанціювання людини від матеріального світу, її злиття з Вічним, осягнення надлюдської Істини, виявлення надприродних здатностей. Йога, будучи вкоріненою у ведичному минулому, увійшла складовою майже до всіх філософсько-релігійних систем Індії. ... Кінцева мета йоги піднесення свідомості до вищої досконалості, повне й дійсне виявлення її у власному тілі. В результаті складних і наполегливих тренувань тіла й духа людина стає довершеною істотою, гідною безсмертя душі та справжнього звільнення” (Філософський енциклопедичний словник, 2002).

Буддизм – “світова релігійна система, яка виникла в VI – V ст. до н. е. в Індії і поширилась в Південній, Південно-Східній і Центральній Азії та на Далекому Сході. ... Нині в світі близько 400 млн. буддистів і близько 1 млн. ченців. Засновник Б. – царевич Сіддхартха Гаутама. Після свого "пробудження" він став Буддою. ... Основна ідея буддизму ґрунтується на

твердженні, що "життя є страждання" і "шлях до порятунку".” “Характерною особливістю буддійської філософії є її етико-практична спрямованість; стрижень змісту становить проповідь Будди "Про чотири благородні істини". Перша істина: "існує страждання". Його неодмінно і обов'язково зазнає будь-яка жива істота, тому все життя – страждання. Друга істина: "є причина страждання" – наше "Его", у якого є бажання. Вони стимулюються невігласом і призводять до дій, які створюють карму. Третя істина: "можна припинити страждання". Повне викорінення і добрих, і поганих бажань відповідає стану нірвани, коли людина переживає процес відродження. Четверта істина стверджує: "є шлях до припинення страждань". Це так званий "благородний восьмеричний шлях", який складається з вірного розуміння, вірного наміру, вірної мови, вірної поведінки, вірного життя, вірного зусилля, вірного відношення, вірного зосередження” (Філософський енциклопедичний словник, 2002).

Конфуціанство – китайська релігійно-філософська традиція, засновником якої був *Конфуцій* (VI – V ст. до н.е.). “За своєю спрямованістю вчення Конфуція є переважно етико-соціальним. В центрі його уваги – людина та її сьогоденне життя, засоби вдосконалення міжлюдських взаємин. Гармонійні соціальні стосунки залежать від впровадження умов пристойності; це шлях "доброго смаку" й добропорядності ("Лі"). Реформування суспільства розпочинається з індивіда. Якщо в житті індивідів та родин є лад, то він запанує й у всій державі. Правителі повинні уособлювати взірець добропорядності й, таким чином, здатності до реформ. Конфуцій вважав, що чесноти, а не спадковість чи сила армії мають бути найголовнішою підставою для обрання правителів усіх рівнів, включно з імператором.” “За правління імператора У-ді (II ст. до н.е.) конфуціанство набуло статусу державної ідеології Китаю і в цьому стані перебувало до поч. XX ст. ... Конфуціанство справило великий вплив на ідейні та духовні традиції багатьох сусідніх держав – Японії, Кореї, В'єтнаму” (Філософський енциклопедичний словник, 2002).

Даосизм – “один з основних напрямів китайської філософії і традиційна релігія Китаю. ... В основі філософського вчення даосизму лежить поняття "дао" як первісної, всеосяжної основи, субстанціального начала, загального закону спонтанного буття Всесвіту. "Дао" – єдине та нероздільне, однаково присутнє в усіх об'єктах (людях, речах) – як прекрасних, так і потворних. Для послідовників даосизму "дао" – це безперервний потік метаморфоз-трансформацій; життя або смерть є лише одним з його фрагментів. З'єднання із цим потоком дарує мудрецю безсмертя. Необхідність дотримання природного закону "дао" виражена в концепції "недіяння" ("у вей") та "природності" ("цзи жань"), в основі якої лежить принцип заперечення штучного перетворення світу, яке призводить до порушень світової гармонії та, відповідно, виявляється в різних соціальних, економічних та політичних відхиленнях. ... Оформлення ідей, які стали центральними для школи, приписується напівлегендарному мислителю *Лао-цзи* (VI -V ст. до н.е.)... Даосизм справив значний вплив на різні галузі

китайської культури (літературу, поезію, мистецтво); сприяв розвитку наукових знань (хімії, медицини). Вплинув на філософію Кореї, Японії.” (А. Усик. Філософський енциклопедичний словник, 2002).

Атман – одне з базових понять *індуїзму*, яке позначає вічну та незмінну сутність людини, душу.

Брахман – одне з базових понять *індуїзму*, яке позначає “вищу об’єктивну, або остаточну, реальність, безмежну свідомість, вище блаженство; безособовий абсолютний духовний початок, з якого виникає світ з усім, що він у собі містить” (Філософський енциклопедичний словник, 2002).

Сансара – одна з головних концепцій в індійській релігійно-філософській традиції: “Згідно з концепцією сансари, усі живі істоти, які населяють різні світи (боги, люди, тварини), пов’язані ланцюгом народжень та переходом з одного існування в інше, а також належністю до цього мінливого світу страждань, підвладного як виникненню, так і знищенню. ... в індуїзмі здатним до перевтілення виступає вічна субстанція, душа-атман ...” (Ю. Завгородній. Філософський енциклопедичний словник, 2002).

Карма – одне з головних понять індійської релігійно-філософській традиції: “У широкому розумінні, карма – це результат людських добрих і поганих діянь та вчинків, які, за невблаганним законом причин та наслідків, викликають справедливу відплату як передумову наступного існування. Все, що робить людина, творить її кармк, хорошу чи погану залежно від якості людських діянь. Карма – це вплив звершених особистістю вчинків на характер дійсного і майбутнього її існування; у цьому розумінні карма подібна до понять долі, фатуму. Але в ній, на відміну від цих сліпих сил, суттєвого значення набуває моральнісна активність особистості, вільне обрання нею певної життєвої позиції. Відтак карма можна розуміти ще й як духовну працю з метою морального вдосконалення людини. В кінцевому підсумку карма не лише визначає образи існування індивіда, такі як стать, соціальний статус, термін життя тощо, а і його можливості в справі подолання людської недосконалості й звільнення від тягара безконечних перероджень. Кармічний закон постає космічною справедливістю, відповідно до вимог якої автоматично вершиться суд, і людина через її моральні провини і помилки виявляється приреченою на страждання або, за правильне у моральному сенсі життя, винагороджується радістю й благополуччям.” (Філософський енциклопедичний словник, 2002).

Нірвана – “одне з головних понять індійської релігійно-філософської традиції, яке позначає стан згасання усіх мирських бажань людини, її вивільнення й порятунку. Поняття нірвани зустрічається вже у Ведах, проте свого найбільшого розвитку воно набуло в *буддизмі*, з яким переважно й асоціюється. У буддизмі під нірваною розуміють вище благо та істину, остаточну дійсність, що є запорукою виходу людини з ланцюга народжень та страждань. Нірвана виступає як етичним ідеалом, так і певним психічним станом завершення внутрішнього буття, що приводить до абсолютного спокою або блаженства та незалежності від світу; цей стан досягається через дотримання детально розроблених буддистських етичних настанов і виконання певних психотехнік. ... такі напрями буддизму, як тхеравада та

магаяна, позначені деякою специфікою щодо наголошення на тому чи іншому аспекті нирвани. Якщо послідовники тхеравади наголошують на порівнянні її зі станом згасання..., то для послідовників магаяни нирвана передусім виступає станом абсолютного блаженства.” (Ю. Завгородній, Філософський енциклопедичний словник, 2002).

Інь, Ян – “основні поняття давньокитайської натурфілософії, космічні полярні сили, що постійно переходять одна в одну (жіноче – чоловіче, світле – темне, активне – пасивне)” (Вікіпедія); “пара категорій, що ... виражає полярність світових сил, універсальну дуальність *Космосу*. ... Ідея присутності елементів полярності в протилежних началах (в Інь – Ян, в Ян – Інь) представлена в графічному зображенні "тай цзі" як темної та світлої "рибок", з'єднаних у коло, де темна має світле вкраплення, а світла – темне” (Філософський енциклопедичний словник, 2002).

Дао – “одна з основних категорій китайської філософії... Дао – центральне поняття *даосизму*, основна категорія онтологічного та космологічного аспектів цього вчення. В концепції *Лао-цзи* дао – абстрактна сутність, яка є одночасно буття і небуття, "наявність" і "відсутність", всеохопна й наскрізна, але недоступна вербальному описові. ... У вченні *Конфуція* дао позбавляється космологічного тлумачення. Носіями дао виступають індивід, суспільство, держава. Дао залежить від свого носія (для добropорядних людей воно "пряме", "велике"; для нищих – "криве", "мале"). ... "Межа" людського дао – етикет, благопристойність.” (Філософський енциклопедичний словник, 2002).

Література

Основна:

1. Філософія: підруч. для студентів ВНЗ / Л. В. Губерський та ін. – Вид. 2-ге, перероб. і допов. – Харків : Фоліо, 2018. – 620 с.
2. Історія філософії: словник / за ред. В. І. Ярошовця. – Київ : Знання України, 2006. – 1200 с.
3. Петрушенко В.Л. Філософія: курс лекцій: навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації. – 5-те видання. – Львів: Новий світ-2000, 2007. – 506 с.
4. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: підручник. – Вид. 3-тє, стер. – К. : Академвидав, 2009. – 592 с.

Додаткова:

1. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 744 с.
2. Попович М.В. Що таке філософія? // Філософська думка: український науково-теоретичний часопис. – 2006. – № 1. – С. 3-24.
3. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії. – К.: Наукова думка, 2000. – 272 с.
4. Філософія: історія, суспільство, освіта: підручник / Л. В. Губерський, В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К.: ВПЦ "Київський ун-т", 2011. – 591 с.
5. Філософія: словник-довідник: навч. посіб. / за ред. проф. І. Ф. Надольного. – 3-є вид., допов., випр., переробл. – К.: НАКККиМ, 2010. – 480 с.

ТЕМА №2

ДАВНЬОГРЕЦЬКА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ЕЛЛІНІЗМУ

План

1. Загальна характеристика античної філософії: етапи розвитку, представники, коло проблем. Давньогрецька натурфілософія.
2. Сократ: самопізнання як головна мета філософської діяльності. Знання про незнання.
3. Філософія Платона: вчення про світ ідей; пізнання як пригадування; вчення про людину і державу.
4. Філософія Аристотеля: логіка, етика, політика, теологія.
5. Філософія Еллінізму. Кініки. Епікур. Стоїцизм. Неоплатонізм.

Основні поняття: Мілетська школа, Елейська школа, кініки, епікуреїзм, стоїцизм, логос.

Контрольні питання

1. Які характерні риси філософії стародавньої Греції?
2. Які найважливіші ідеї пропонували представники давньогрецької натурфілософії?
3. Філософія Піфагора. Ідеї Піфагора про медицину.
4. У чому полягає суть “філософського повороту до людини”, започаткованого софістами та Сократом?
5. У чому Сократ вбачав призначення філософської діяльності?
6. У чому суть ідеалістичного вчення Платона?
6. Розгляньте найважливіші філософські ідеї Аристотеля.
7. Які головні ідеї вчення Епікура?
8. У чому полягає суть вчення стоїцизму?

Завдання для самостійної роботи

1. Розкрийте зміст філософського вчення атомізму Демокріта.
2. Поясніть смисл висловлювання Протагора про людину як міру усіх речей
3. Опрацюйте “Міф про печеру” Платона. Як Ви розумієте філософський зміст цього тексту?
4. Як “Апологія Сократа” характеризує розуміння Сократом призначення філософії та сенсу людського життя?
5. Розкрийте зміст вчення Платона про «ідеальну державу».
6. Опрацюйте “Лист до Менекея” Епікура, визначте його головні ідеї.
7. Опрацюйте афоризми або фрагменти праць одного з філософів-стоїків (Епіктет, Сенека, Марк Аврелій), визначте їх головні ідеї.

Словник

Мілетська школа – перша давньогрецька філософська школа, VI ст. до н.е., м. Мілет в Іонії (Греція). Її засновником був Фалес Мілетський, якого вважають першим філософом у західній традиції. Інші представники – учні Фалеса Анаксимандр та Анаксимен. Головна ідея – ідея про існування першоречовини, тобто такої речовини, з якої можуть утворюватися і на яку

можуть перетворюватися усі інші речовини. Згідно вчення Фалеса, такою першоречовиною є вода ("Все є Вода"); Анаксимандр мислив першоречовину як *апейрон* – невизначене й безмежне начало, а не якусь конкретну, знайому нам з досвіду, речовину; Анаксимен вважав першоречовиною повітря.

Елейська школа – “антична філософська школа V ст. до н. е., отримала назву від м. Елея (Пд. Італія), де мешкали майже всі її представники. Предтечею елейської школи вважається Ксенофан, а засновником – Парменід, який виклав засадничі ідеї вчення в поемі "Про суще".” Згідно вчення Парменіда, буття єдине; воно “вічне, незмінне, не має частин, завжди дорівнює собі, суцільне, безперервне, нерухоме тощо”. Натомість, “світ у вигляді розмаїття багатьох різноякісних речей, що виникають, змінюються, зникають, постає лише у межах чуттєвого сприйняття і є оманливим. Лише буття є, небуття немає, і це буття є Єдиним. В елейській школі вперше формулюється принцип тотожності мислення і буття: буття є мислимим, а те, що немислимє, не існує” (С. Пролеєв. Філософський енциклопедичний словник, 2002).

Кініки (кінічна школа) – елліністична філософська школа, що виникла на початку IV ст. до н.е. Її засновником був учень Сократа Антисфен. “Найвидатніша постать і уособлення кінізму – Діоген Синопський. ... Головний принцип кінічного вчення – жити у відповідності до вимог природи, нехтуючи вимогами соціальності як хибними та ілюзорними. Всі життєві зусилля спрямовуються максимою "ні в чому не мати потреби". Звідси випливає відмова від цінностей і принад, що володіють людиною у суспільстві, а також ідеал самовладання, силою якого людина підпорядковує власне прагнення до насолоди. ... Кініки створили перше філософське обґрунтування "практики спрощення", тобто відмови від культурних надбань в ім'я позакультурних (висхідних, природних) засад життя. Унаочненням кінічної позиції стала поведінка представників школи, передусім Діогена, відомого асоціальним способом життя і багатьма вчинками, в яких безкомпромісно і відважно відкидалися всі культурні умовності” (С. Пролеєв. Філософський енциклопедичний словник, 2002).

Епікуреїзм – “давньогрецьке філософське вчення періоду еллінізму. Своєю назвою завдячує філософу Епікуру. Епікуреїзм має яскраво виражену етичну спрямованість. Головною метою особистості вважається досягнення щастя шляхом пошуків насолоди й уникання страждань. Велику роль в епікуреїзмі відіграє поняття "міри"; саме вона не дозволяє насолоді перейти в страждання. Крім того, існує два типи насолод: фізичні і духовні. В фізичних насолодах, за Епікуром, варто задовольнятися життєво найпотрібнішим і уникати марнотних бажань. Духовні насолоди стоять на щабель вище, бо не залежать від зовнішніх обставин. До духовних насолод Епікур зараховує пізнання, що позбавляє людину марновірства і страху смерті, а також мудрість, справедливість, дружбу. Найбільш послідовним прихильником епікуреїзма був Лукрецій Кар (трактат "Про природу речей")” (Філософський енциклопедичний словник, 2002).

Стоїцизм – “одна з основних філософських течій доби Еллінізму... Стоїцизм виникає в Стародавній Греції, починаючи з кін. IV ст. до н.е. (Зенон), особливої популярності набуває в Римі у два перших ст. н.е. (Сенека, Епіктет, Марк Аврелій). ... Світ розглядався в С. як організоване ціле, пройняте животворним Логосом, ... законом, що скеровує світовий розвиток. ... Через прилученість усіх людей до Логоса вони є громадянами єдиної світової держави – "космополісу". ... Головною метою людини проголошується добродіє життя у згоді з природою, Логосом. Ідеал стоїцизму – мудрець, що досяг душевної незворушності (атараксії) і завжди діє у згоді із природним законом, відповідно до накреслень долі. Надалі поняттям "стоїцизм" стали позначати моральну позицію, котра передбачає витриманість, стійкість, суворе дотримання моральних вимог, незалежно від сподівань на винагороду (щастя), гідну поведінку за будь-яких обставин” (В. Нестеренко. Філософський енциклопедичний словник, 2002).

Логос – “термін давньогрецької філософії, що одночасно означає "слово", "речення", "висловлювання", "мовлення", "розмова" і "смысл", "поняття", "судження", "думка", "основа". ... Він – і смислова упорядкованість буття та свідомості, і протилежність безсловесному, безсмысловому та безформному у світі й людині. Термін "логос" введений у філософію Гераклітом, у якого він означав всезагальний закон і розумну основу світу, які є вічними, постійними і необхідними. Залишаючись рівним самому собі, логос задає ритм неперервним змінам і взаємопереходам речей. Єдність цих протилежностей забезпечує стабільність і гармонію світу. ... У стоїків логос трактується як "творчий вогонь", Божественний розум й універсальна доцільність, яким підпорядковані світ і людина” (Д. Кирик. Філософський енциклопедичний словник, 2002).

Література

Основна:

1. Філософія : підруч. для студентів ВНЗ / Л. В. Губерський та ін. – Вид. 2-ге, перероб. і допов. – Харків : Фоліо, 2018. – 620 с.
2. Історія філософії: словник / за ред. В. І. Ярошовця. – Київ : Знання України, 2006. – 1200 с.
3. Петрушенко В.Л. Філософія: курс лекцій: кавчальний посібник для студентів вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації. – 5-те видання. – Львів: Новий світ-2000, 2007. – 506 с.
4. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: підручник. – Вид. 3-тє, стер. – К. : Академвидав, 2009. – 592 с.

Додаткова:

1. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 744 с.
2. Платон. Держава. – К.: Основи, 2000. – 355 с.
3. Платон. Діалоги. – Харків : Фоліо, 2008. – 349 с.
4. Аристотель. Політика. – К.: Основи, 2000. – 239 с.
5. Марк Аврелій. Наодинці з собою. – Львів: Літопис, 2007. – 212 с.
6. Сенека. Моральні листи до Луцілія. – К.: Основи, 1999. – 608 с.
7. Рассел Б. Історія західної філософії. – К.: Основи, 1995. – 759 с.

 ТЕМА № 3
ФІЛОСОФІЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ

План

1. Загальна характеристика філософії Середньовіччя: етапи розвитку, коло проблем, представники.
2. Патристика та схоластика. Філософія Августина та Томи Аквінського.
3. Арабська середньовічна філософія: калам, Аль Фарабі, Авіценна (Ібн Сіна), Аверроес (Ібн Рушд), Аль Газалі.
4. Ренесанс та його філософія: загальна характеристика. Гуманізм та натуралізм (пантеїзм).
5. Соціальні теорії: Ніколо Макіавеллі, Томас Мор, Томмазо Кампанелла.

Основні поняття: патристика, схоластика, теологія, теоцентризм, теодицея, монотеїзм, провіденціалізм, персоналізм, калам, перипатетики, аподиктичний, неоплатонізм, еманация, антропоцентризм, пантеїзм, деїзм, гуманізм, натурфілософія, геоцентризм, геліоцентризм.

Контрольні питання

1. Назвіть характерні риси філософії Середньовіччя.
2. Які головні ідеї вчення Августина?
3. Які докази буття Бога пропонував Тома Аквінський?
4. Як розумілася проблема свободи волі в різних напрямках класичної арабо-мусульманської філософії?
5. У чому суть вчення Аль-Фарабі та Аверроеса про відношення істини в релігії та філософії?
6. Як Аверроес розумів поняття Бога?
7. У чому Аль-Газалі вбачав головні помилки “філософів”?
8. Що таке Ренесанс (Відродження)? Якими були характерні риси його філософії?
9. Що означає термін «макіавеллізм»? Звідки він походить?
10. Що означає термін «утопія»? Звідки він походить?

 Завдання для самостійної роботи

1. Ідея гармонії «віри» і «розуму» в середньовічній філософії.
2. Номіналізм та раціоналізм: підходи до проблеми універсалій.
3. Розкрийте характерні риси схоластики.
4. Основні ідеї роботи Т. Кампанелли «Місце сонця».
5. «Утопія» Т. Мора: основні ідеї.
6. Охарактеризуйте погляди Н. Макіавеллі щодо людини, політики, держави.

Словник:

Патристика – у філософії загальна назва напряму, заснованого так званими отцями церкви. У теології – сукупність вчень отців церкви та авторитетних церковних письменників III-VIII століть.

Схоластика – тип релігійної філософії, для якого характерне принципове панування теології над усіма іншими формами пізнання, знання.

З іншого боку, схоластика є методом, що полягав переважно у перегляді та порівнянні висловів попередніх мислителів і Біблії та виведенні нового синтезу.

Теологія – вчення, предметом пізнання якого є Бог і все, що з Ним пов'язано.

Теоцентризм – філософська концепція, в основі якої лежить розуміння Бога як абсолютного, досконалого, найвищого буття, джерела всього життя і будь-якого блага. При цьому основою моральності служить шанування Бога і служіння йому, а наслідування і уподібнення Йому вважається вищою метою людського життя.

Теодицея – релігійно-філософське вчення, що узгоджує існування Бога як творця і правителя світу поряд з існуванням темних сторін буття та узгоджує наявність зла й несправедливості з ідеєю мудрості, благості та всемогутності Бога.

Моноїзм – вчення про існування єдиного Бога, Творця всього сущого, видимого і невидимого, творіннями якого є всі інші істоти, як духовні так і фізичні, що відрізняє його від генотеїзму або політеїзму, виключаючи існування інших, рівних йому божественних істот.

Провіденціалізм – релігійно-філософське вчення, згідно з яким розвиток суспільства, джерела і рушії його просування та кінцева мета загалом визначаються таємними, зовнішніми у відношенні до історичного процесу силами — провидінням (Богом).

Персоналізм – релігійно-ідеалістична течія в сучасній філософії, яка розглядає особу як первинну реальність і найвищу духовну цінність, а світ — як вияв творчої активності верховної особи — Бога.

Калам – “ісламська наука про особистісні та атрибутивні якості Аллаха, сутності пророцтва, про початок і кінець буття згідно з положеннями ісламу. Цим терміном у середньовічній ісламській літературі позначали всякі роздуми на релігійно-філософську тему (включно з роздумами християнських та юдейських богословів). У спеціальному значенні це дисципліна, що трактує ісламські догми покладаючись виключно на розум. Калам часто називають раціоналістичною мусульманською філософією, але калам відрізняється від загальної філософії тим, що окрім розумових доказів визнає своїм джерелом Божественне Одкровення; точніше, розумові докази узгоджуються з доктриною Одкровення. Мислителів, які займаються каламом, називають мутакаллімами.

Первинно калам вивчав лише проблему сутності та атрибутів Аллаха. Це відбулося після ознайомлення ісламських мислителів з працями античних філософів. Пізніше в каламі (під впливом філософії) почали розглядатися проблеми буття. Однак на відміну від філософії, ця проблема в каламі розглядається лише з позиції створення всесвіту Аллахом і його кінця, який відбудеться у день Страшного суду. Тобто, буття в каламі, згідно з положеннями ісламу, має початок і кінець. Єдиним винятком з цього правила є абсолютне буття, яким володіє лише Аллах, буттю якого немає ані початку, ані кінця.

Після Мухаммеда аль-Газалі, калам став трактуватися як наука про шляхи раціоналістичних доказів мусульманського віровчення. Калам став відігравати важливу роль у справі залучення людей до релігії. Важливу роль у цьому стали відігравати логічні докази.

Виступаючи у ролі раціоналістичного світосприйняття, калам був покликаний стимулювати розвиток філософської думки в середньовічному мусульманському суспільстві, вивести його зі стану догматизму, сліпого слідування за словами та судженнями релігійних авторитетів і богословів. У каламі вважалося, що інтерпретація Божественного одкровення повинна задовольняти людський розум, не суперечити його доказам.

Одним з найважливіших завдань каламу було досягнення гармонії між доказами Божественного Одкровення і розуму. Ще однією важливою метою каламу була класифікація різних догматичних положень ісламу, налагодження взаємозв'язку між різними ісламськими науками.” (Вікіпедія)

Аподиктичний — достовірний, що ґрунтується на логічній необхідності, неспростовний.

Перипатетики — “давньогрецька філософська школа послідовників Аристотеля... Заснована в 335-334 р. до н. е. У середньовіччя перипатетиками називали схоластів. Починаючи з 9-го століття перипатетизм був сприйнятий і отримав розвиток у працях арабомовних мислителів.” (Вікіпедія)

Неоплатонізм – “один з основних напрямів античної філософії в пізньоелліністичну епоху, що став логічним поєднанням ідей платонізму, аристотелізму та неопіфагореїзму. Засновником неоплатонізму у III ст. був *Плотин*, якого разом із його учнями *Порфирієм* та *Амелієм* відносять до римської неоплатоністичної школи. Для філософії неоплатонізму характерним є уявлення про ієрархічну структуру та послідовну сутнісно-смыслову еманацию сущого – від довершеності та всеосяжності надсущого Єдиного до Чисел як першої без'якісної визначеності буття, котрі далі, через з'єднання з довоколишнім інобуттям, отримують якість вже як певним чином оформлений буттєвий смисл, тобто ідея. Сукупність ідей виступає при цьому як Ум, що і є прообразом усіх речей. Коли ж світ ідей, в свою чергу, також з'єднується з інобуттям, ідеї переходять в стан смыслового становлення і стають одухотворюючими усе першопринципами, котрі всі разом складають Світову Душу. Подальше становлення Душі гранично приводить до появи нерухомо посталої, що завдяки їй, однак, знаходиться у вічному русі, тобто до появи Космосу. І лише у внутрішньокосмічному становленні виявляє себе такий різновид інобуття, як чуттєва матерія, інакшість якої відносно Ума і Душі полягає в тому, що вона як "несуще" є метою їхнього розпаду й згасання. Філософське пізнання, що є можливим для людини в окресленій структурі буття, полягає в усвідомленні-свого місця в ній – як духовного "ув'язнення" в чуттєвій матерії – і в зосередженні власного єства на русі до осягнення Єдиного в над-Умному екстазі. Християнська інтерпретація неоплатонічних тем простежується в творіннях східної та західної *патристики*. Осмислення неоплатонічних уявлень в дусі ісламу відмічають в арабській філософії.” (О. Сирцова, Філософський енциклопедичний словник, 2002)

Еманация – поняття неоплатонізму, що означає перехід від вищого і досконалого Буття до менш досконалих, нижчих ступенів буття. Поширеним образом еманції є сонце і сонячне світло. Концепція мала значний вплив на Середньовічну філософію, зокрема, філософію Аль-Фарабі та Авіценни.

Антропоцентризм – сукупність поглядів на людину як кінцеву мету світобудови та центр Всесвіту.

Пантеїзм – філософська позиція, згідно з якою Бог і світ (Космос, універсум) є тотожними, такими, що збігаються. Витоки західноєвропейської філософської традиції пантеїзму сягають ідеї гілозоїзму про невіддільність життя і матеріального світу в усіх його виявах. Досить виразно ця ідея представлена у філософії Фалеса, який стверджував, що «усі речі наповнені Богами».

Деїзм – релігійно-філософське вчення, що виникло в Англії в XVII ст. і найбільшого поширення набуло в епоху Просвітництва. Згідно з поглядами деїстів, Бог, хоч і створив світ і є його першопричиною, більше не втручається в існування і розвиток світу, який розвивається за власними законами. *Д.* має істотні відмінності як від теїзму, так і від пантеїзму; *теїзм* визначає Бога не тільки як творця, а й як вседержителя світу, який керує ним і наперед визначає долю всього сущого в ньому; *пантеїзм* розчиняє Бога в природі, а *атеїзм* заперечує саме існування Бога.

Гуманізм – система світоглядних орієнтацій, центром яких є людина, її високе призначення та право на вільну самореалізацію. *Г.* визнає вивільнення можливостей людини, її благо критерієм оцінки соціальних інститутів, а людяність – нормою стосунків між індивідами, етнічними й соціальними групами, державами.

Натурфілософія – філософське вчення про природу як цілісність. Найвагомішу роль відігравала в Античності, де вона була першою історичною формою філософії, а також основою теоретичного осмислення природи. В межах *Н.* було висунуто низку важливих для історії науки гіпотез про будову Всесвіту та структуру матерії – атомістична гіпотеза, ідеї заперечення пустоти та безконечної подільності речовини тощо.

Геоцентризм — уявлення про світобудову, згідно з яким центральне положення у Всесвіті займає Земля, навколо якої обертаються Сонце, Місяць, планети, зірки.

Геліоцентризм — вчення в астрономії і філософії, яке ставить Сонце в центр Всесвіту, а навколо нього обертаються усі тіла.

Література

Основна:

1. Філософія : підруч. для студентів ВНЗ / Л. В. Губерський та ін. – Вид. 2-ге, перероб. і допов. – Харків : Фоліо, 2018. – 620 с.
2. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: підручник. – Вид. 3-тє, стер. – К. : Академвидав, 2009. – 592 с.
3. Історія філософії: словник / за ред. В. І. Ярошовця. – Київ : Знання України, 2006. – 1200 с.

4. Пашук А. І. Нариси з історії філософії середніх віків: підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. — 712 с.

Додаткова:

1. Філософський енциклопедичний словник. — К.: Абрис, 2002. — 744 с.
2. Кондзьолка В.В. Історія середньовічної філософії: навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. — Л.: Світ, 2001. — 318 с.
3. Аврелій Августин. Сповідь. — Львів: Свічадо, 2008. — 356 с.
4. Боецій С. Розрада від філософії / пер. Андрій Содомора.- К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. — 148 с.
5. Тома Аквінський. Коментарі до Арістотелевої «Політики». — 2-е вид. — К.: Основи, 2003. — 796 с.
6. Рассел Б. Історія західної філософії. — К.: Основи, 1995. — 759 с.

ТЕМА №4

ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ (XVII СТ.) ТА НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ

План

1. Загальна характеристика філософії Нового часу: специфіка, коло проблем, напрями, представники.
2. Емпіризм (Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Локк).
3. Раціоналізм (Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. Лейбніц).
4. Філософія І. Канта.
5. Філософія Г.В.Ф. Гегеля.
6. Антропологічний матеріалізм Л. Фейєрбаха.

Основні поняття: емпіризм, раціоналізм, сенсуалізм, картезіанство, монада, річ в собі, абсолютна ідея, абсолютний дух, антиномія, діалектика, трансцендентне, трансцендентальне, апостеріорі, апріорі.

Контрольні питання

1. У чому полягає сутність методу пізнання Ф. Бекона?
2. В чому полягає дуалізм Р. Декарта?
3. Назвіть вихідні принципи етики І. Канта.
4. Визначте принципи діалектики Гегеля.
5. У чому полягає антропологізм філософії Л. Фейєрбаха?

Завдання для самостійної роботи:

1. Основні ідеї роботи Ф. Бекона «Нова Атлантида».
2. В чому полягає проблема методу у філософії Нового часу.
3. Сенсуалізм: сутність та представники.
4. Розкрийте зміст «категоричного імперативу» І. Канта.

Словник

Емпіризм – напрям філософії Нового часу, представники якого вважали чуттєве пізнання основним і вбачав головну мету у дослідному вивченні об'єктів. Емпіризм близький до сенсуалізму. Цієї точки зору дотримувались англійські філософи XVII ст. Ф. Бекон, Дж. Локк, Т. Гоббс, французькі матеріалісти XVIII ст.

Раціоналізм –

1) погляд, згідно якого розум є основою пізнання і поведінки людей;

2) напрям філософії Нового часу, представники якого вважали, що надійне, достовірне знання має походити не від чуттєвого досвіду, а від самого розуму, його “вроджених ідей”.

Сенсуалізм – напрямок у теорії пізнання, згідно з яким відчуття й сприйняття — основна й головна форма достовірного пізнання.

Дедукція – умовивід, за якого висновок необхідно випливає з засновків; істинність висновку гарантується істинністю засновків та коректністю висновування. Процес виведення дедуктивно коректний тоді і лише тоді, коли з точки зору логіки за умови істинності засновків (вихідних припущень) висновки також істинні; або, логічно неможливі хибні висновки за правильних засновків.

Індукція — процес судження, котрий досягає висновку, що при наявному стані знань є ймовірно, але не гарантовано істинним. Індукція полягає у формулюванні закону, ґрунтуючись на обмеженому об'ємі спостережень повторюваних подій.

Діалектика – це: теорія розвитку та загального зв'язку; – метод пізнання та перетворення світу; – наука про загальні закони розвитку природи, суспільства та мислення (людини); мистецтво вести спір (таке розуміння діалектики було в античній філософії). Діалектика підрозділяється на об'єктивну (закони розвитку природи та суспільства) та суб'єктивну (закони пізнання та перетворення світу). Суб'єктивна діалектика повинна відображати об'єктивну діалектику.

Монада – “найпростіша, неподільна єдність, першопочаток, основа явищ. Термін “монада” вживається у філософських системах Піфагора, Бруно, Кузанського. Вчення про монади як абсолютно прості, непротяжні духовні сутності, що є універсальними першоелементами буття, є центральним у філософії Ляйбніца, який створив спеціальне вчення – “монадологію”.” (Філософський енциклопедичний словник, 2002)

Абсолютна ідея – “засадниче поняття в філософії Гегеля, яке має декілька значень: 1) як завершальна ланка логічного процесу – єдність “ідеї пізнання” (теоретичної ідеї) та “ідеї блага” (практичної ідеї); ... 2) як синтез гранично загальних, а тому абсолютних протилежностей – мислення і буття, суб'єктивного і об'єктивного; 3) як основа всієї існуючої дійсності, всього світу, природи і людини; ... 4) як зміст абсолютного знання, або розуму, які становлять сутність абсолютного духу. ... Природа постає як втілення і відчуження А.і. Розвиток духу є усвідомленням і пізнанням А.і. як підстави

всього існуючого і своєї власної сутності.” (М. Булатов, Філософський енциклопедичний словник, 2002)

Абсолютний дух – “найвища форма духа у “Філософії духа” Гегеля, порівняно з суб’єктивним і об’єктивним духом. Суб’єктивний дух – це властивість людини, що проявляється в її душі, свідомості і самосвідомості, в психологічних властивостях. Об’єктивний дух – світ, який створює людство, сукупність суспільного життя і його розвитку у вигляді всесвітньої історії. А.д. – надлюдський і надприродний, творець людини, природи й історії. Він втілюється у трьох формах мистецтві, релігії, філософії. Поняття духа (відсутнє у Канта) Гегель запозичив у релігії християнства, тому основна форма А.д. у нього є релігія. Мистецтво і філософія є такими, оскільки вони зв’язані з нею, але по особливому подають і розуміють Бога у своїх сферах: мистецтво – в образах, філософія – в поняттях. Найрозвинутішою формою А.д. Гегель вважав філософію, а сутністю духа – розум, діалектичне мислення. А.д. тут постає як усвідомлення повної єдності суб’єктивного і об’єктивного.” (М. Булатов, Філософський енциклопедичний словник, 2002)

Антиномія – “суперечність між двома судженнями, кожне з яких вважається однаковою мірою обґрунтованим в межах певної системи. Термін “А.” виник в Античності, коли ще не існувало поняття закону природи, але воно розроблялось в політико-юридичних аспектах (напр., у творі Платона “Закони”). ... Філософська концепція А. була розроблена Кантом в “Критиці чистого розуму”. (М. Булатов, Філософський енциклопедичний словник, 2002)

Апостеріорі і апіорі (від лат. *a posteriori* – з наступного; *a priori* – з попереднього) – “філософські поняття, що визначають знання, набуте з досвіду, і знання, наявне в свідомості до досвіду. Розрізнення цих видів знання особливо характерне для раціоналізму (Декарт, Ляйбніц та ін.). Сенсуалізм заперечував існування апіорних знань, природжених ідей та “істин розуму” на відміну від “істин факту” (Локк, Гельвецій, інші мислителі). Кант в “Критиці чистого розуму” намагався поєднати ці точки зору і тим самим модифікував дані поняття. Для пояснення походження теоретичного знання (математики, природознавства, метафізики), він розчленував у ньому форми і “матерію” (матеріал). Форми споглядання {простір і час} та категорії – форми мислення – Кант вважав апіорними, а відчуття – досвідними, результатом впливу речей в собі на органи почуття людини. Підставою було те, що абстрактні (чисті) простір і час не даються нам іззовні, а виробляються зусиллями суб’єкта, дією продуктивної уяви, а категорії – працею мислення, розуму; на відміну від відчуттів, такі форми створюються, а не сприймаються. Активність суб’єкта має місце в обох випадках, але в першому вона більша і якісно інша, ніж у другому.” (М. Булатов, Філософський енциклопедичний словник, 2002)

Річ в собі – “термін філософії Канта... Насамперед він позначає предмети, які не мають до нас жодного відношення, існують самі по собі. Діючи на суб’єкта, вони породжують відчуття, але останні зовсім не схожі на Р. в с. Оскільки відчуття становлять матеріал пізнання, Р. в с. непізнані,

трансцендентні. Проте, за Кантом, їх можна принаймні мислити як реальні: інакше ми прийшли б до абсурдного твердження, що нібито явища (впорядковані відчуття) існують без того, що з'являється. Кант вважав Р. в с. причиною явищ. ... Поряд з пізнавальним, теоретичним відношенням до Р. в с. Кант дослідив також ставлення до них практичного розуму. Тут виявилися головними такі Р. в с, як Бог, свобода волі, безсмертя душі. В цій площині їх буття стверджується вірою, а виразом його є постулати практичного розуму. (М. Булатов, Філософський енциклопедичний словник, 2002)

Трансцендентальний і трансцендентний – “поняття філософії Канта: трансцендентальний означає: той, що зумовлює можливість пізнання, відповідає на питання: "Як можливе пізнання?", трансцендентний – той, що лежить поза межами свідомості й пізнання. Ці поняття пов'язані з двома межами у пізнанні, що їх визнає Кант. Першою є межа між формами споглядання (простором і часом) та мислення (категоріями) і явищем як об'єктом пізнання. Форми споглядання і мислення разом із необхідною єдністю свідомості ("Я") знаходяться по цей бік досвіду, передують йому та його обумовлюють, що і робить їх трансцендентальними. Другою межею у пізнанні, за Кантом, є межа між явищами і речами в собі, що непізнавані. Ці речі Кант називає трансцендентними, тобто потойбічними. ... Поняття трансцендентного вийшло на одне із перших місць у західній філософській думці ХХ ст. і пов'язане у ній передусім із сферою людського буття. При усій різнобарвності в інтерпретації даного поняття різними філософськими напрямками їх об'єднує думка про специфіку людської природи, екзистенційних вимірів людського світу, про незвідність людини до системи об'єктивної предметності і законів, за якими дана предметність розвивається. ... Гайдеггер визначає трансцендентне як фундаментальну характеристику людини, що дозволяє їй долати уречевлений світ повсякденності і реалізовувати через проходження низки граничних, межових ситуацій (страх, турбота, вибір і рішення, совість тощо) істину буття. Ясперс особливо наполягав на необхідності концентрації зусиль особистості на піднесенні сьогодення до масштабів трансценденції, бо лише це уможливило б реалізацію ідеї свободи. Шлях трансценденції — це шлях від того, що можна охопити розумом, до того, що виходить за його межі. В західному релігійному екзистенціалізмі (а також неотомізмі) терміном "трансценденція" позначають надприродне, потойбічне, що виходить за межі того, що можна досягнути за допомогою природних пізнавальних здатностей і яке розкривається через віру.” (М. Булатов, Філософський енциклопедичний словник, 2002)

Література

Основна:

1. Філософія : підруч. для студентів ВНЗ / Л. В. Губерський та ін. – Вид. 2-ге, перероб. і допов. – Харків : Фоліо, 2018. – 620 с.
2. Історія філософії: словник / за ред. В. І. Ярошовця. – Київ : Знання України, 2006. – 1200 с.

3. Петрушенко В.Л. Філософія: курс лекцій: навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації. – 5-те видання. – Львів: Новий світ-2000, 2007. – 506 с.
4. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: підручник. – Вид. 3-тє, стер. – К. : Академвидав, 2009. – 592 с.

 Додаткова:

1. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 744 с.
2. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. – К.: Дух і літера, 2000. – 606 с.
3. Гусєв В.І. Західна філософія Нового часу. XVII – XVIII ст. – К., 1998.
4. Декарт Р. Метафізичні роздуми. – К.: Юніверс, 2000. – 304 с.
5. Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямовувати свій розум і відшукувати істину в науках. – К.: ТанDEM, 2011. – 101 с.
6. Кант І. Критика практичного розуму. – К.: Юніверс, 2004. – 240 с.
7. Кант І. Критика чистого розуму. – К.: Юніверс, 2000. – 504 с.
8. Лок Дж. Два трактати про врядування. – К.: Основи, 2001. – 264 с.
9. Рассел Б. Історія західної філософії. – К.: Основи, 1995. – 759 с.

 ТЕМА № 5

ФІЛОСОФІЯ ЖИТТЯ. ФРЕЙДИЗМ

План

1. Філософські погляди А. Шопенгауера та Ф. Ніцше.
2. Основні ідеї філософії З. Фрейда.
3. Філософія неофрейдизму (К. Юнг, К. Хорні, Е. Фромм)

Основні поняття: людина, життя, смерть, сенс життя, Надлюдина, “переоцінка цінностей”, воля, світова воля, влада, свобода, самість.

Контрольні питання

1. У чому виражається волюнтаризм та песимізм філософії Шопенгауера? Як вони взаємопов’язані?
2. Яким життєвим мудростям вчить А. Шопенгауер?
3. Що таке надлюдина?
4. Охарактеризуйте структуру внутрішнього світу особистості по Фрейду.
5. Який смисл альтернативи володіння та буття у філософії Еріха Фромма?

 Завдання для самостійної роботи

1. Критика психоаналізу З. Фрейда К. Юнгом: основні розходження.
2. Назвіть послідовників вчення З. Фрейда.
3. Дайте визначення поняття “архетипи” за К. Юнгом.
4. Охарактеризуйте погляди Еріха Фромма.

Словник

Філософія А. Шопенгауера. Засновник некласичної філософії *Артур Шопенгауер* (1788 -1860). В 1819 р. вийшло авторське видання його основної філософської праці «Світ як воля та уявлення» (перший том). Книга не мала попиту, але завдяки її виходу А. Шопенгауер отримав посаду доцента в Берлінському університеті. Його наміри позмагатися з Гегелем у справі залучення слухачів на лекції закінчилися сумно: не маючи охочих прослухати курс його лекцій, Шопенгауер був змушений облишити викладацьку діяльність.

Лише в 50-ті роки XIX ст. його ідеї почали знаходити зацікавленість і поширення. Що ж це були за ідеї?

Світ не можна розуміти як щось, що існує десь за межами нашого сприйняття. Світом ми називаємо те, що сприймаємо як дійсність. Наше уявлення про світ у стані стабільності утримує те, що світ водночас постає і як воля: все, що являє себе як таке, що існує, тримається на пориві до буття, до самоздійснення воля не підлягає розумовому поясненню; це просто сліпе поривання оскільки все просякнуто волею, світ являє собою нещадну боротьбу за існування на рівні людини воля усвідомлена (але не стає розумною)

У міркуваннях А.Шопенгауера присутні всі основні характеристики некласичного типу філософствування. Цікаво також: відзначити, що етичні висновки Шопенгауера в дечому подібні життєвим настановам буддизму: людина повинна пригасити сліпі пориви волі.

Філософія життя Ф. Ніцше.

Ф. Ніцше наголошував на тому, що власне воля являє собою «волю до волі», тобто поривання до простого самовиявлення у будь-який спосіб. Воля виявляє себе насамперед через життя. Життя для Ф.Ніцше постає першою і єдиною реальністю. Все інше, про що ми ведемо розмову – *Всесвіт, природа, почуття* та ін., – усе це є лише елементами життя. Оскільки життям рухає волевиявлення, у ньому панує боротьба за виживання. Звичайно, у ній перемагає сильніший. Завдяки такій перемозі життя може зміцнюватись. Слабким людям не слід ні співчувати, ні допомагати, бо підтримка слабких веде до виснаження і виродження життя: «До цього часу, – наголошував Ніцше, – вчили доброчинності, самозречення, співчуття, учили навіть відкиданню життя. Усе це є цінності виснажених». Ф.Ніцше протиставляє силу життя культурним нормам й цінностям, вважаючи, що саме людська слабкість і незахищеність спричинила виникнення культури як системи штучних засобів виживання. Мораль – це засіб боротьби слабких проти сильних. Життя не підлягає моральним оцінкам, бо воно є лише таким, яким воно може бути: «Людина, якою вона повинна бути, – це звучить для нас настільки ж безглуздо, як і «дерево, яким воно повинно бути».

Свою позицію Ф.Ніцше позначає не як «аморалізм» (неморальність), а як «імморалізм» (позаморальність). Мораль, на думку Ф.Ніцше, тримається на авторитеті та залякуванні, але «Бог помер» тому, що він не втручається у життя для його зміцнення. Ті ж, що посилаються на Бога, підтримують

слабкість і виродження, а не силу життя. Якщо ж людина відчуває у собі «голос крові», вона повинна не звертати увагу на мораль, стати «по той бік добра і зла» й піднести себе саму на надлюдський рівень. Здатна на таке людина стає «надлюдиною», і тільки вона може бути справжнім виявленням сили життя.

Очевидно, що Ф. Ніцше також постає проти розуму як засобу організації людського життя, вважаючи останнє сліпою силою і самовладною сутністю. Але, заперечуючи Ф. Ніцше, слід сказати, що людське буття не зводиться до життя людського організму; у духовному світі діють інші закони, ніж у матеріально-фізичному. Якщо в матеріальному світі панують закони маси й сили, то в духовному – прагнення самовдосконалення і прийняття будь-чого з участю розуму, тобто через розуміння. Неважко також усвідомити й те, чому деякі ідеї Ф. Ніцше були схвально оцінені фашизмом.

Водночас у цінуванні людської індивідуальності можна побачити і гуманістичні акценти філософії Ф. Ніцше. Тому серед послідовників Ф. Ніцше (ніцшеанців) виділяються два напрями: *радикальні ніцшеанці виводять на перший план у спадщині Ніцше ідеї першого права сили життя, права насильства, надлюдини, виходу за межі моралі; радикальні ніцшеанці були схильні зближати свого ідейного наставника з фашизмом і навіть расизмом; представники гуманістичного ніцшеанства вважають, що Ф. Ніцше виступав насамперед проти будь-яких обмежень людини, звільняв людину від нежиттєвих догм та забобонів, закликав її покладатися на власну волю, бути непохитною у виконанні життєвої мети. Цікаво відзначити, що серед представників гуманістичного ніцшеанства були відомі видатні письменники Т. Манн, К. Гамсун, у певний час – М. Горький.*

Зігмунд Фрейд – психоаналіз. Дослідницьке поле психоаналітичної філософії охоплює не просто «внутрішній світ» людського буття, але й найпотаємніші глибини людського духу — сферу несвідомого, сферу діяння дологічних, досвідомих і алогічних психічних потягів, «заряджених» потужними психічними енергіями, які, за Фрейдом, справляють вирішальний вплив на людську поведінку. Досвідомий і алогічний зміст названих психічних імпульсів виключає будь-яку можливість їх раціонального осягнення і тому вимагає специфічних методів і методик тлумачення і «дешифровки» їхнього вкрай ірраціонального (а часом і відверто міфологічного, — напр. «комплекс Едіпа», «комплекс Орфея», «комплекс Прометея» та ін.) змісту. У цьому плані психоаналіз впритул зближується з ідеями «філософської міфології» Ф. Шлегеля, герменевтики В. Дільтея і культурології О. Шпенглера, є прямим «відгуком» на заклик Ф. Ніцше «замінити науку міфом». Починаючи з 1920-30-х психоаналіз величезною мірою поширює свій вплив у численних напрямках неофройдизму (Е. Фромм, К. Хорні, Е. Кардінер, Р. Мей та ін.).

Життя – форма існування матерії, найхарактернішими рисами якої є обмін речовин, розмноження, адаптація. Життя – явище природи, представлене у вигляді існування у Всесвіті живих систем. Життя на Землі

з'явилося приблизно 2-3 млрд. років тому. Існує кілька гіпотез виникнення земного життя, з яких найбільш розповсюдженою є гіпотеза самозародження.

Смерть – це припинення існування людини, яке може бути біологічним або соціальним. Неминучість біологічної смерті ставить перед людиною масу проблем, серед яких: -проблема права людини на вбивство іншої людини; -права на евтаназію (допомогти легко померти); -проблема смертної кари; -проблема права на самогубство.

Самість – термін німецької класичної філософії, який набув поширення у філософських та психологічних концепціях ХХ ст., де він позначає внутрішній центр людської особистості, концентрацію особистих якостей людини. Самість – перша частина серії термінів, що позначають суттєві прояви людської особистості (самоусвідомлення, самовдосконалення, самодетермінація та ін.); означена частина засвідчує ту провідну особливість особистості, згідно якої остання володіє характеристиками субстанціальності, здатності бути духовним центром людини та вихідним джерелом її активності.

Свобода – в абстрактному плані – відсутність будь-яких меж: або перешкод для дій та проявів людини, проте відсутність меж: перетворює свободу у повну невизначеність, тому поняття свободи конкретизується через наступні поняття: "негативна свобода", "вірогідна свобода", "позитивно-творча свобода".

Література

Основна:

1. Філософія : підруч. для студентів ВНЗ / Л. В. Губерський та ін. – Вид. 2-ге, перероб. і допов. – Харків : Фоліо, 2018. – 620 с.
2. Історія філософії: словник / за ред. В. І. Ярошовця. – Київ : Знання України, 2006. – 1200 с.
3. Петрушенко В.Л. Філософія: курс лекцій: навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації. – 5-те видання. – Львів: Новий світ-2000, 2007. – 506 с.
4. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: підручник. – Вид. 3-тє, стер. – К. : Академвидав, 2009. – 592 с.

Додаткова:

1. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 744 с.
2. Філософія Ф. Ніцше і сучасність (до 160-річчя від дня народження) // Філософсько-антропологічні студії 2005. – К.: Стилос, 2005. – 336 с.
3. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі. – Львів: Літопис, 2002. – 320 с.
4. Ніцше Ф. Так казав Заратустра; Жадання влади. – К.: Основи, Дніпро, 1993. – 415 с.
5. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори. – К.: Основи, 1994. – 424 с.

ТЕМА №6. **СУЧАСНА СВІТОВА ФІЛОСОФІЯ**

План

1. Екзистенціалізм.
2. Герменевтика.
3. Постмодернізм. Сучасна французька філософія: М. Фуко, Ж.Бодріяр.
4. Сучасна арабо-мусульманська філософія.

Основні поняття: екзистенціалізм, герменевтика, постмодернізм, постструктуралізм, неопозитивізм, смерть, сенс життя, концепції сенсу життя людини, духовність, бездуховність, наука

Контрольні питання

1. Назвіть основні напрямки філософії XX-XXI століть.
2. Прокоментуйте тлумачення поняття “свобода” у філософії екзистенціалізму.
3. Охарактеризуйте особливості філософії прагматизму.

Завдання для самостійної роботи

1. Визначте основні проблеми філософії герменевтики.
2. Основні ідеї постмодернізму.
3. Сутність проблеми «герменевтичне коло».

Словник

Герменевтика – мистецтво тлумачення і розуміння, що має багатовікову традицію у світовій культурі (починаючи від тлумачення волі богів і знамень в Античності й тлумачення текстів Святого Письма – екзегетики — в Середні віки). У кін. XIX ст. формуються два напрямки розвитку Г. (від Шляйєрмахера і Дільтея): Г. як теорія і методологія інтерпретації текстів (у філології, юриспруденції та ін.) та філософська Г. Перший типово представлений у творчості італ. історика права Е. Бетті. Другий напрямок набирає виразності у творчості М. Гайдеггера («Г. фактичності»), послідовники якої знов звертаються до Дільтея (і до Шляйєрмахера), наголошуючи на філософських моментах їх вчення. Сама можливість такого підходу була покладена феноменологією Гуссерля, фундаментом якої була та специфічна «цілісність» свідомості й природи, яка іменувалася «життєвим світом» – адже свідомість у феноменології є множиною сенсів (значень), що вже саме по собі відкриває широке поле для інтерпретацій.

Герменевтичне коло – особливість процесу розуміння, пов’язана з циклічним характером останнього – щоби щось зрозуміти, його спершу треба пояснити, але щоб його пояснити, треба спершу його ж зрозуміти. У такому плані ідею Г. к. зустрічаємо вже в Шляйєрмахера і Дільтея (і ще раніше). У Гайдеггера Г. к., оскільки воно виражає взаємообумовленість тлумачення буття людиною і людського самовитлумачення, набирає характеру проблеми не стільки виходу з Г. к., скільки пошуку вірного способу входження в нього.

У Гадамера Г. к. виявляє себе в судженні, що мовна традиція, в якій укорінена людина, становить одночасно і предмет розуміння і його основу: людина має зрозуміти те, всередині чого вона відпочатково перебуває.

Екзистенційна філософія – світоглядно-гуманістичне спрямування окцидентальної філософської культури XIX-XX ст., що формується за доби Відродження (Реформація, Бароко, романтизм, кордоцентризм) як опозиція антропоцентричній натуралістично-раціоналістичній світоглядній програмі Ренесансу і Просвітництва Нового часу. На противагу новочасній редукції філософської тематики до гносеології, що призводить до підміни багатовекторної взаємодії природної й духовної реальності епістемологічним суб'єкт-об'єктним відношенням і, зрештою, внаслідок раціоналістичної метаморфози духовності до розуму (ratio), до «знедуховлення» («оприлюднення»).

Світоглядно-естетичній стилістиці ренесансного раціоналістичного класицизму протиставляється романтично-барокова свідомість, східноєвропейським (укр.) аналогом якої виступає угрупована в елліністично-візантійській традиції «внутрішньої людини» потужна світоглядна культура укр. Бароко («філософія серця» Сковороди, Гоголя, Юркевича та ін.). Лідер нім. романтизму Ф. Шлегель своєю роботою «Філософія життя» (1827) дає поштовх формуванню потужного екзистенційного напрямку, відомого під йменням «філософії життя», головний сенс якого — онтологія ірраціонально-життєвої духовності, воля — був наголошений ще в 1819 на сторінках праці А. Шопенгауера «Світ як воля і уявлення». Первинною реальністю у філософії життя є цілісний життєвий процес, в якому ще не визначились межі між матерією і духом, який постає ще недиференційованим і цілісним потоком життєтворчості й тим протистоїть будь-якій раціонально-дискурсивній визначеності неорганічного, механічного існування. Активним чинником життєвої реальності являє себе «воля» (Шопенгауер, Ніцше), «життєвий порух» (А. Бергон), «тлумачне розуміння» (В. Дільтей), «доля», як історичний час (О. Шпенглер) та ін. Від нім. романтизму (Ф. Шляйєрмахер) і «філософії життя» (В. Дільтей) простягається лінія до герменевтики, філософська генеалогія якої тягнеться ще від ранньохристиянської екзегетики, і яка є філософським вченням про інтерпретацію (тлумачення) та розуміння.

У 1940-50-х формується центральне ядро Е. ф. — власне екзистенціалізм, який народжується з формуванням фундаментальної категорії цієї філософської теорії — екзистенції, запропонованої данським філософом і письменником С. К'єркегором. Філософія екзистенціалізму представлена ідеями ісп. філософа і письменника М. де Унамуно, представниками Київської школи М. Бердяєвим та Л. Шестовим (які великою мірою «виросли» на творчості Ф.М. Достоевського, який, у свою чергу, за його визнанням, «вийшов із гоголівської «Шинелі»), нім. філософами М. Гайдеггером і К. Ясперсом, франц. філософами і письменниками Ж.-П. Сартром, А. Камю, М. Мерло-Понті, італ. філософами П. Аббаньяно та Е. Пачі, сенегальським філософом і поетом Л. Сенгором, японським

філософом і поетом К. Нісіда та багатьма іншими. Впливу Е. ф. зазначала також велика група послідовників К. Маркса у ХХ ст. (Г. Маркузе, Е. Блох, Р. Гароді, Е. Фромм та ін., зокрема і в 1960- 80-х в Україні).

Екзистенція (від лат. *existo* – існую) – специфічно людське існування у світі, що характеризується як «поза межове» (трансцендентальне) стосовно натуралістично-психологічних параметрів буття і як по суті незагальне – однократне, унікальне. Термін «Е.» запроваджений датським мислителем К'єркеї'ором у 1840-50-х; від нього започаткована назва філософії – «екзистенціалізм». Термін «Е.» етимологічно походить від лат. дієслова *existere*, яке, на відміну від дієслова *sistere* (що акцентує момент сталості існування – лишатися, утримувати, тривати тощо), означає процеси порушення сталості, виходу «за межі» її (виступати, виходити, виростати тощо). Це вказує на духовний характер специфіки людського існування на протигагу існуванню матеріальних, субстанційних речей і явищ, оскільки духовність є унікальною ознакою людини. Люди, за християнською традицією, є тілесно тотожними істотами і різняться лише душею, яку Бог для кожної людини творить персонально і тим самим робить її принципово «поза межовою» щодо земного світу (істотою «не від світу сього»).

Сенс життя – визначення мети існування, призначення людства, людини. Питання про сенс життя також може розумітися як суб'єктивна оцінка прожитого життя та відповідності досягнутих результатів початковим намірам, як розуміння людиною змісту та спрямованості свого життя, свого місця у світі, як проблема впливу людини на навколишню дійсність та постановки людиною цілей, що виходять за рамки його життя. Уявлення про сенс життя складаються в процесі діяльності людей і залежать від їх соціального становища, змісту розв'язуваних проблем, способу життя, світорозуміння, конкретної історичної ситуації. У сприятливих умовах людина може бачити сенс свого життя в досягненні щастя і благополуччя; у ворожому середовищі існування, життя може втратити для неї свою цінність і сенс. «Життя до того, як ми його проживемо, – ніщо, але це від вас залежить надати йому сенс» (Жан-Поль Сартр).

Концепції сенсу життя людини: – раціонально-альтруїстична; – соціально-творча концепція; – демографічна концепція; – ігрова концепція; – престижна концепція; – лідерська концепція; -гедоністична концепція; – конформістська концепція; – релігійна концепція.

Духовність – це характеристика соціального буття людини, її внутрішній духовний світ (в якому визначено сенс життя, цінності, норми, ідеали), її прагнення до самовдосконалення. Духовність передбачає прагнення: 1) до знань; 2) до добра, морального життя; 3) до краси. Духовність часто пов'язують з: 1) аскетизмом, тобто обмеженням самого себе; 2) угамуванням своїх гордоців; 3) постійною працею над собою з метою самовдосконалення.

Бездуховність – це тваринне існування людини. Бездуховність знаходить свій вияв у: 1) відсутності віри в Бога, у світле майбутнє, в себе, свої сили та можливості; 2) скороченні сакральних (святих) зон у житті

людини. Сакральна зона – це зона, в якій немає місця меркантильним відносинам, кощунству, сарказму, навіть гумору.

Наука – це система об'єктивних знань про навколишній світ, що постійно розвивається; – це діяльність по виробництву, збереженню та розповсюдженню нових знань; – сукупність засобів, методів та прийомів пізнання.

Актуальні напрямки сучасної науки: – нанотехнології – управління властивостями речовини на атомному рівні; – розробка нових джерел відновлюваної енергії, нових способів зберігання та транспортування енергії; – молекулярна біологія: механізми спадковості, лікування захворювань на молекулярному і генному рівнях; екологія – способи збереження чистоти навколишнього середовища; – комп'ютерні технології.

Категорії філософії постмодернізму – лабіринт, сімулякр, абсурд, реконструкція.

Лабіринт – категорія філософії постмодернізму; символ заплутаності, складності, багатоаспектності сучасної культури і всього людського буття. Особливою значимістю поняття лабіринту наповнюється в епоху глобальної комп'ютеризації. Фактично вже комп'ютерні бази даних (і їхня організація), а особливо мережі, типу Інтернету, являють собою величезний лабіринт, у якому можна блукати у всіляких напрямках, на самих різних рівнях. Життя сучасної людини – це блукання лабіринтом. Лабіринт "всесвітньої павутини" (www) приймає участь в активному глобальному переформуванні свідомості сучасної людини в напрямку орієнтації її від реального чуттєво-конкретного світу до віртуальної реальності. Лабіринт як структурний принцип організації символічної Бібліотеки культури займає центральне місце в романі У.Еко "Ім'я троянди".

Абсурд – категорія постмодернізму. У світах лабіринту й несвідомого керівним принципом стає не розум, а інтуїція, дії й мотиви розуму нерідко уявляються парадоксальними або абсурдними. **Абсурд** здобуває особливу семантику, тому що на ньому як на діючому принципі ґрунтуються багато арт-практик ХХ-ХХІ ст. За допомогою цього поняття описується коло явищ сучасного мистецтва, літератури й культури, що не піддаються формально-логічній інтерпретації, вербальній формалізації. Сучасні явища часто свідомо сконструйовані за принципами алогізму, парадоксу, нонсенсу. Абсурд, алогізм, парадоксальність, нісенітниця, безпредметне, нефігуративне і тому подібні поняття залучаються для позначення: 1) творчо насиченого потенційного хаосу буття, що наповнений безліччю сенсів; 2) для опису в сфері творчості того, що становить його глибинні основи й не піддається формально-логічному поясненню; 3) у сучасних філософських концепціях абсурд часто осмислюється як позначення надмірності («избыточности» – рос.) сенсів.

Симулякр – категорія постмодернізму. Симулякр – це муляж, видимість, імітація образу, символу, знака, за якими не стоїть ніякої позначуваної дійсності, порожня шкарлупа, що маніфестує, презентує принципову присутність відсутності реальності. Термін «симулякр» був

введений у філософію Жаном Бодрійяром для позначення речей (книга «Симулякри й симуляції», 1981), що заповнили суспільство глобального споживання. У Бодрійяра поняття симулякра використано для опису сучасної соціально-політичної ситуації у цивілізованому світі. Він вважає, що сучасність вступила в еру тотальної **симуляції** всього у всьому. Влада, соціальні інститути, політичні партії, культурні інститути, включаючи й всю сферу мистецтва, не займаються серйозними, реальними речами й проблемами, а тільки симулюють такі заняття, ведуть симулятивну гру в глобальному масштабі. Звідси головний продукт такої гри – симулякри, безкрайне море симулякрів, що утворюють певну гіперреальність, яка сьогодні стає реальнішою самої реальності, тому що нам доводиться жити й діяти тільки в ній.

Деконструкція – категорія постмодернізму. Деконструкція – це: 1) спроба сутнісної естетизації мислення, активного використання художнього досвіду для розширення можливостей новоєвропейської філософської традиції; 2) спроба непрямого звертання до інтелектуального досвіду давніх і східних духовних практик і розумових парадигм на шляхах творчого сполучення цих практик з європейським філософським досвідом; 3) тип філософствування, який відрізняється активною грою на опозиціях і антиноміях, розумінням тексту як "події". Деконструкція відмовляється від істини у всіх її проявах.

Позитивізм, постпозитивізм, неопозитивізм

Позитивізм (від positivus – позитивний) – філософський напрямок, заснований на принципі, що позитивна свідомість досягається лише конкретними науками, а філософія як наука не має права на існування.

Позитивізм, який виник в 30-і роки XIX століття, пройшов істотну історичну еволюцію. Виділяються три основних історичних форми позитивізму.

Класичний позитивізм. Родоначальник цього напрямку, який ввів і цей термін – французький філософ і соціолог Огюст Конт (1798-1857) проголосив рішучий розрив з філософською "метафізикою", вважаючи, що наука не має потреби в якій-небудь філософії яка стоїть над нею. Представники "класичної" форми позитивізму: Е. Літтре, Г.М. Вирубов, П. Лаффіт, І. Тен, Е. Ж. Ренан, Дж. С. Мілль, Г. Спенсер.

Махізм і емпіріокритицизм. Основоположники Ернст Мах (1838-1916) і Ріхард Авенаріус (1843-1896). Центральне поняття їх філософії – "досвід", у якому розчиняється протилежність матерії і духу, фізичного і психологічного, але ця протилежність насправді не знімається тому, що досвід в остаточному підсумку трактується суб'єктивно (внутрішній досвід свідомості). Світ представляється як "комплекс відчуттів", а завданням науки вважається емпіричний опис цих відчуттів. Суб'єктивно-ідеалістичну спрямованість махізму критикував В.І. Ленін у роботі "Матеріалізм і емпіріокритицизм".

Неопозитивізм – сучасна форма позитивізму, у якій в свою чергу виділяються три основні форми або шаблі еволюції.

Логічний позитивізм виник в 20-і роки ХХ століття на основі діяльності Віденського гуртка (наукове об'єднання логіків і філософів при кафедрі філософії індуктивних наук Віденського університету); представники: М. Шлік, Р. Капнап, О. Нейрат, Ф. Франк, Ч. Морріс, П. Бріджмен, А. Тарський;

Лінгвістичний позитивізм – Дж. Мур, Л. Витгенштейн. Постпозитивізм або аналітична філософія – Т. Кун, Лакатос, Файерабеїд, Тулмін.

Основні ідеї неопозитивізму:

Критика класичної філософії, протиставлення філософії і науки, ствердження, що істинне значення може бути отримане тільки в конкретних науках. Філософія по виразу Бертрана Рассела – це "нічийна земля", яка перебуває між наукою і релігією і територія цієї землі постійно зменшується. На думку Л. Вітгенштейна вся класична філософія представляє "хворобу мови", у відношенні якої філософ – неопозитивіст, озброївшись логічними знаннями, покликаний виконати своєрідні терапевтичні функції. "Більшість речень і питань, висловлених із приводу філософських проблем... безглузді, – стверджував Л. Вітгенштейн. – Більшість пропозицій і запитань філософів випливає з того, що ми не розуміємо логіки нашої мови".

Інший представник неопозитивізму Р. Каркал писав, що перед безжалісним судом нової логіки вся філософія в її старому змісті... викрила себе не тільки як змістовно помилкова, за твердженням колишніх критиків, але і як логічно неспроможна і тому безглузда. Зокрема, у неопозитивізмі було оголошене позбавленням наукового змісту основне питання філософії, питання про взаємовідношення теорії і реальності, про існування предметів зовнішнього миру, яке відповідають нашим відчуттям.

Філософія, подібно логіці і математиці оголошувалася аналітичною, її справжніми проблемами вважалися, насамперед, логічні проблеми. Завдання філософії вбачалося не у відкритті нового знання, а в логічному аналізі готового наукового знання. Головне завдання філософії – аналіз мови науки.

С. А. Кадір в Пакистані розвивав опис мусульманської філософії відповідно до логічного позитивізму, у той час як Абд аль-Рахман Бадаві застосовував екзистенціалізм до арабського суспільству. З. Н. Махмуд слідував за У. Джеймсом у поданні прагматичного опису філософії.

Література

Основна:

1. Філософія : підруч. для студентів ВНЗ / Л. В. Губерський та ін. – Вид. 2-ге, перероб. і допов. – Харків : Фоліо, 2018. – 620 с.
2. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: підручник. – Вид. 3-тє, стер. – К. : Академвидав, 2009. – 592 с.
3. Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій: навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації. – 5-те видання. – Львів: Новий світ-2000, 2007. – 506 с.
4. Історія філософії: словник / за ред. В. І. Ярошовця. – Київ : Знання України, 2006. – 1200 с.

Додаткова:

1. Філософський енциклопедичний словник. – К., 2002. Статті: “Герменевтика філософська”, “Герменевтичне коло”, “Екзистенціалізм”, “Екзистенція”, “Неопозитивізм”, “Постодернізм”, “Прагматизм”.
2. Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями: хрестоматія / [Упоряд. В.В. Лях, В.С. Пазенок]. – К.: Ваклер, 1996. – 421 с.
3. Тоффлер Е. Третя хвиля. – К.: Ваклер, 2000. – 475 с.
4. Франкл В. Людина в пошуках граничного сенсу // Гуманістична психологія: антологія: У 3-х т. – Т. 1: Гуманістичні підходи в західній психології ХХ ст. – К.: Пульсари, 2001. – С. 165-177.
5. Фромм Е. Мати чи бути. – Київ: Український письменник, 2010. – 222 с.
6. Фромм Е. Мистецтво любові. – Харків: «КСД», 2017. – 192 с.

ТЕМА №7 **МАТЕРІЯ ТА СВІДОМІСТЬ.** **ПРОБЛЕМА ЇХ ВІДНОШЕННЯ**

План

1. Онтологія як філософське вчення про буття. Буття та його форми.
2. Матерія як філософська категорія. Простір і час. Рух та його форми.
3. Поняття і структура свідомості. Свідомість як світ суб’єктивної рефлексії. Самосвідомість. Несвідоме і підсвідоме.
4. Проблема відношення матерії та свідомості, фізичного та психічного. Матеріалізм, дуалізм, ідеалізм, панпсихізм як основні напрями філософії свідомості.

Основні поняття: онтологія, субстанція, форми буття, простір, час, рух, картина світу, психіка, свідомість, несвідоме, мислення, воля, пам’ять, почуття, монізм, дуалізм, матеріалізм, ідеалізм, панпсихізм.

Контрольні питання

1. Який зміст філософської категорії буття?
2. Які характеристики є визначальними для матерії як філософської категорії?
3. Що таке свідомість? Якими є її структура та функції?
4. У чому полягає активний характер свідомості і її творчі функції?
5. У чому полягає суть проблеми відношення матерії та свідомості (психофізичної проблеми)?
6. Що таке матеріалізм, дуалізм, ідеалізм, панпсихізм?

Завдання для самостійної роботи:

1. Охарактеризуйте основні філософські уявлення про матерію.
2. Визначте біологічні та соціальні передумови виникнення свідомості.

3. З'ясуйте, які існують погляди на відношення свідомості й комп'ютерної обробки інформації. У чому суть тесту Тюрінга та уявного експерименту китайської кімнати Серля?
4. Розкрийте погляди одного з визначних арабських філософів на природу свідомості (душі) та її відношення до тіла людини.

Словник

Буття – це гранично широке поняття; фіксує характеристики та прояви світу через зіставлення з небуттям; найвища цінність для людини. Проблема буття — це передусім проблема: бути чи не бути? Некласична філософія звернула увагу на те, що маємо підстави вести розмову не про буття як таке, а про те, що і як нам надано в контактах із дійсністю.

Види буття: буття природи; буття суспільства; буття людини; буття духовного (ідеального); буття Бога.

Субстанція (лат. substantia – сутність) – незмінна першооснова всього сущого. Згідно з уявленням прихильників субстанційної моделі світу субстанція породжує всі явища світу і є їх об'єднуючим початком. Матеріалісти вважали субстанцією матерію, ідеалісти – Бога. Субстанція – те, що лежить в основі усього існуючого.

Монізм – розуміння буття як єдиного у своїй основі.

Дуалізм – визнання двох коренів буття – матеріального і духовного – рівноправними і взаємодіючими.

Плюралізм – розуміння буття як реально існуючою множини речей, якостей, процесів і явищ.

Організм – позиція, згідно з якою будова світу подібна до живого організму.

Матерія – філософська категорія, яка позначає об'єктивну фізичну реальність. Підходи до розуміння матерії в філософії: *матерія* – це субстанція, першопочаток всього існуючого (античність – вода у Фалеса, вогонь у Геракліта, атом у Демокрита); *матерія* – все те, що має вагу, протяжність, є речовиною (Новий час); *матерія* – це філософська категорія, яка позначає об'єктивну реальність, яку людина може відображати в своїх відчуттях, але яка існує незалежно від людини (діалектичний матеріалізм – В.І.Ленін).

Види матерії: 1. *Речовина*. 2. *Поле* – магнітне поле; поле ядерних сил; гравітаційне; електричне; радіохвилі; ультразвук; рентгенові промені; йонізуюче випромінювання тощо. Неречовинні види матерії не мають маси. 3) *Антиречовина*.

Структурні рівні матерії: *неорганічний рівень* – мікросвіт (з грецьк. – малий); макросвіт (з грецьк. – великий); мегасвіт (з грецьк. – надвеликий, величезний); – *органічний рівень* – “живий комплекс”, сукупність рослин, тварин, мікроорганізмів, що населяють планету.

Простір і час – це основні форми існування матерії. У тлумаченні простору та часу історично склалися два основні підходи: 1) субстанціональний підхід; 2) реляційний (атрибутивний) підхід. Перший окреслений лінією Демокріт-Ньютон, другий підхід вважає, що простір та час – це невід'ємні від матерії способи упорядкування її, – це форми її буття.

Простір – форма існування (буття) матерії, яка характеризується принаймні, двома суттєвими моментами, а саме: протяжністю матеріальних об'єктів та їх взаємодією. Тобто, простір існує лише тоді і в тому зв'язку, коли є матеріальні об'єкти. Без них це поняття є безпредметним. Особливістю простору як філософської категорії є його трьохмірність, бо такі виміри мають матеріальні об'єкти (ширина, висота, довжина).

Час – теж форма існування матерії. Категорія “час” відображає тривалість існування матеріальних об'єктів і послідовність їх зміни. Так само, як і простір, час тез матеріальних об'єктів не існує. Особливістю часу є те, що він незворотний. Час повернути назад неможливо

Спільними моментами для простору і часу, як філософських категорій, є те, що вони: а) об'єктивні (існують незалежно від людини, її свідомості); б) пізнаванні (є об'єктами вивчення). Простір і час за своїм змістом суперечливі поняття. Ця суперечливість полягає в тому, що конкретні об'єкти є кінчними як речі Землі, а з іншого, нескінченними, як об'єкти Всесвіту.

Рух є атрибутом, способом існування матерії. Рух як атрибут матерії також є абсолютним. Разом з тим рух має відносний характер, оскільки проявляється через конкретні форми (види) матерії, які мають відносно сталу природу. Рух є невичерпним, як і сама матерія. Рух визначає властивості, структурну організацію і характер існування матерії.

Свідомість – це властивість високоорганізованої матерії-людського мозку; – вища форма відображення дійсності в ідеальних образах; – продукт соціально-історичного розвитку; – регулятор поведінки людини.

Структура свідомості: знання, мислення- почуття, емоції, пам'ять, воля, самосвідомість.

Теорії виникнення свідомості: концепція еволюції (можна представити в різних варіантах: а) за наявності сприятливих умов розсіяна по Всесвіту свідомість дає результат: розквіт форм життя і його свідомих проявів; б) у варіанті дарвінівської теорії стверджується, що внаслідок боротьби за існування та пристосування до умов довкілля відбувається удосконалення видів живих організмів, з'являються психіка та людська свідомість); – концепція єдиного інформаційного поля (наголошує на тезі: усі процеси світу супроводжуються обміном інформацією. Тому логічно припустити, що існує єдине поле інформації в усіх світових процесах та явищах. Людська свідомість – один із проявів інформаційних процесів, можливо, найяскравіший); – трудова концепція або концепція походження свідомості внаслідок розвитку праці(враховують археологія та антропологія, але ця концепція не пояснює, чому при наявності «праці із знаряддями» історичний процес формування свідомості був загальмований на дуже тривалий час); – концепція активно-діяльного самопородження свідомості людини або субстанційна (намагається подати свідомість як виявлення вихідної засади світу – духу, або ідеї, або світового розуму (інтелекту).

Мислення – це процес опосередкованого і узагальненого відображення у мозку людини предметів об'єктивної дійсності в їхніх істотних властивостях, зв'язках та відношеннях; – здібність встановлювати зв'язок між явищами в поняттях.

Пам'ять – психічний процес, який полягає в закріпленні, збереженні та наступному відтворенні минулого досвіду, що дає можливість його повторного застосування в життєдіяльності людини.

Почуття – це специфічні людські, узагальнені переживання ставлення до людських потреб, задоволення або незадоволення яких викликає позитивні або негативні емоції — радість, любов, гордість або сум, гнів, сором тощо. На відміну від емоцій і настроїв, почуття мають виражену об'єктивну прив'язку: вони виникають щодо чого або когось, а не ситуації в цілому. «Я боюсь цієї людини» — це почуття, а «Мені страшно» — це емоція. В якості почуття виявляється ставлення особистості до праці, подій, інших людей, до самої себе. За якістю переживань відрізняють одні емоції і почуття від інших, наприклад радість від гніву, сорому, обурення, любові тощо.

Матеріалізм – напрямок у філософії, що визначає первинним матеріальне, природу. Субстанцією світу є вічна та нескінчена матерія.

Ідеалізм – напрямок в філософії, що визначає первинним ідеальне. Субстанцією світу є дух, ідея. Виокремлюють *об'єктивний* ідеалізм та *суб'єктивний* ідеалізм.

Література:

Основна:

1. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 744 с. Статті: “Буття”, “Буття буденне”, “Буття граничне”, “Існування”, “Об'єктивна реальність”, “Природа”, “Природне й штучне”, “Субстанція”, “Відображення”, “Свідомість», “Ідеальне”, “Інтелігібельне”, “Психіка”, “Самосвідомість особистості”.
2. Філософія : підруч. для студентів ВНЗ / [Л. В. Губерський та ін.]. – Вид. 2-ге, перероб. і допов. – Харків : Фоліо, 2018. – 620 с.
3. Філософія: словник-довідник: навч. посіб. / за ред. проф. І. Ф. Надольного, проф. І. І. Пилипенка, проф. В. Г. Чернеця. – 3-є вид., допов., випр., переробл. – К. : НАКККиМ, 2010. – 480 с.

Додаткова:

1. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб./ за ред. акад. НАН України Л.В.Губерського. – К.:Знання, 2009. – 621 с.
2. Нагель Т. На що схоже бути кажаном // Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку. – Львів: Літопис, 2014. – С. 207-222.
3. Серль Д. Розуми, мізки і програми // Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку. – Львів: Літопис, 2014.. – С. 229-255.
4. Джексон Ф. Епіфеноменальні кваліа // Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку. – Львів: Літопис, 2014.. – С. 260-273.
5. Чалмерс Д. Лицем до лица з проблемою свідомості // Актуальні проблеми духовності. – 2013. – Вип. 14. – С. 121-152.
6. Чалмерс Д. Аргумент 1: Логічна можливість зомбі // Філософська думка. – 2015. – № 5. – 60–67.

 ТЕМА № 8
ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ПІЗНАННЯ
План

1. Сутність, структура та форми пізнавального процесу.
2. Концепції істини.
3. Наукове пізнання та його специфічні ознаки.
4. Емпіричний та теоретичний рівні наукового пізнання та їх методи.

Основні поняття: гносеологія, пізнання, суб'єкт, об'єкт, знання, істина, наука, агностицизм, метод, методологія, аналіз, синтез, індукція, дедукція, експеримент, спостереження, абстрагування, моделювання.

Контрольні питання

1. Дайте визначення понять “пізнання”, “знання”, “істина”.
2. Назвіть форми чуттєвого і раціонального пізнання.
3. Охарактеризуйте форми емпіричного і теоретичного рівнів пізнання.

 Завдання для самостійної роботи:

1. З'ясуйте, які в історії філософії були підходи щодо проблеми пізнаваності світу.
2. Чому процес пізнання має суспільно-історичний характер?
3. Що таке наука? Розкрийте позитивні і негативні наслідки розвитку сучасної науки і технології.

Словник

Гносеологія (грец. gnosis – пізнання і ...логія) – розділ філософії, в якому досліджуються пізнавальне відношення суб'єкта до об'єкта, природи і можливості пізнання людиною світу і самої себе (Кремень В.Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції. – К, 2005).

Пізнання – суспільно-історичний процес здобування, нагромадження і систематизації **знання** про природу, суспільство, людину та її внутрішній світ. В узагальненій формі пізнання подається як процес взаємодії суб'єкта і об'єкта. В суб'єкт-об'єктному відношенні суб'єкт виступає активною стороною процесу – він вибирає об'єкт, визначає щодо нього свою мету, спрямовує на об'єкт свої пізнавальні здатності і відображає, трансформує та відтворює його в своїй свідомості у вигляді чуттєвих або раціональних образів, понять і суджень. У свою чергу об'єкт вимагає адекватних його природі засобів відображення, спричиняє зміст своїх ідеальних образів, що є визначальною умовою істинності знання. Тому внутрішніми **складовими процесу пізнання** виступають: **суб'єкт** з його пізнавальними здатностями; **пізнавальна діяльність**, що урухомлює засоби пізнання та реалізує пізнавальні цілі суб'єкта; **об'єкт**, що є першоджерелом знання; саме **знання**, що є результатом та безпосередньою метою пізнавального процесу. Оскільки суб'єкт намагається отримати не просто знання, а обґрунтовано істинне знання, то кінцевою метою процесу пізнання є досягнення об'єктивної істини (П. Йолон. Філософський енциклопедичний словник, 2002).

Істина: 1) адекватне відображення об'єкта суб'єктом, який, пізнаючи, відтворює його таким, яким він існує сам по собі, поза і незалежно від людини та її пізнання; 2) якісна характеристика знання та мета пізнання, згідно з якою знання повністю співпадають з реальним станом справ. Істина виникає як еталон та ідеал пізнання, який спрямовує пізнання, якісно його зумовлює; в своїй же повноті пізнання постає багатостороннім процесом продукування засобів наближення до істини (Сучасний словник з суспільних наук – Харків, 2006.).

Агностицизм – (грец. непізнаваний) – філософське вчення, яке заперечує можливість пізнання сутності речей і закономірностей розвитку дійсності. Термін «агностицизм» запровадив у 1869 р. англійський дослідник природи Т. Г. Гекслі (Кремень В.Г.Філософія: мислителі, ідеї, концепції. – К, 2005).

Чуттєве пізнання – це безпосередня взаємодія суб'єкта пізнання із об'єктом, в результаті якої особливості об'єкта відображаються в органах чуття суб'єкта. Воно здійснюється в трьох основних взаємопов'язаних **формах**: відчуття, сприйняття та уявлення. **Відчуття** – це відображення у свідомості окремих сторін і властивостей речей, явищ і процесів внаслідок їх безпосереднього впливу на органи чуттів. Існує багато видів відчуттів. Основними з них є зорові, слухові, дотикові, нюхові, смакові, а похідними – змішаного характеру – температурні, больові, вібраційні, м'язові тощо. **Сприйняття** – це цілісний образ речей та явищ, створений за допомогою спостереження. Ним може бути образ людини, дерева, поля, будинку тощо. **Уявлення** – це узагальнений образ речей, явищ та процесів, які впливали на органи чуття в минулому, але не сприймаються в цей момент. Для отримання таких образів необхідні пам'ять і уява. Ними можуть бути спогади, мріяння і сновидіння. (Гнатюк Я. С. Філософія. Вступ до теорії: навч. посіб.- І-Фр., 2017)

Раціональне пізнання – це опосередкована взаємодія суб'єкта пізнання із об'єктом, у якій контакт суб'єкта із об'єктом здійснюється через мову. Воно реалізується в трьох основних взаємопов'язаних **формах**: поняттях, судженнях і виводах. **Поняття** – це результат узагальнення класу предметів за суттєвою ознакою. Прикладами понять є слова «планета», «лимон», «трикутник» і групи слів «червоний тюльпан»... **Судження** – це висловлювання про поняття. Прикладами суджень можуть бути речення: «Листя зелене», «Весна – пора року», «Яблуко велике і смачне». **Вивід** – це обґрунтований висновок з інших суджень. Прикладом виводу є наступний зв'язок речень: «Якщо лід нагрівається, тоді він тане. Лід нагрівається. Отже, лід тане» (Гнатюк Я. С. Філософія. Вступ до теорії: навч. посіб.- І-Фр., 2017).

Наука: 1) форма людських знань, складова духовної культури суспільства; 2) система понять про явища і закони дійсності; 3) особлива сфера цілеспрямованої людської діяльності, яка включає вчених з їх знаннями і здібностями, наукові заклади і має на меті дослідження на основі певних методів пізнання об'єктивних законів розвитку природи, суспільства і

мислення для передбачення і перетворення дійсності в інтересах суспільства (Сучасний словник з суспільних наук – Харків, 2006.).

Метод (грец. Methodes – шлях дослідження чи спосіб пізнання) – спосіб організації практичного і теоретичного освоєння дійсності, зумовлений закономірностями відповідного об'єкта (Кремень В.Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції. – К, 2005).

Методологія: 1) вчення про методи пізнання та перетворення дійсності; 2) сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в якійсь науці (Кремень В.Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції. – К, 2005).

Методи емпіричного рівня наукового пізнання:

- ✓ *спостереження* – це певна система фіксування та реєстрації властивостей і зв'язків досліджуваного об'єкта в природних умовах або в умовах експерименту;
- ✓ *вимірювання* – являє собою певну систему фіксації та реєстрації кількісних характеристик досліджуваного об'єкта за допомогою різноманітних вимірювальних приладів та апаратів;
- ✓ *експеримент* – система пізнавальних операцій, пов'язаних з дослідженням об'єктів у спеціально створених для цього умовах, які сприяють виявленню, вимірюванню, порівнянню їхніх властивостей та зв'язків.

Методи раціонального рівня наукового пізнання:

- ✓ *аналіз* – це розчленування предмета на його складові частини (сторони, ознаки, властивості, відношення) з метою їхнього всебічного вивчення;
- ✓ *синтез* – це об'єднання раніше виділених частин (сторін, ознак, властивостей);
- ✓ *абстрагування* – це метод відволікання від деяких властивостей та відношень об'єкта і одночасно зосередження основної уваги на тих властивостях та відношеннях, які є безпосереднім предметом наукового дослідження;
- ✓ *індукція* (від лат. – наведення) – метод наукового пізнання, на підставі знання про окреме робиться висновок про загальне;
- ✓ *дедукція* (від лат. – виведення) – це метод наукового пізнання, коли на основі знання загального пізнається окреме;
- ✓ *аналогія* (грец. analogia – відповідність, подібність, схожість) – умовивід, в якому на основі схожості предметів за одними ознаками робиться висновок про можливу схожість цих предметів за іншими ознаками (Кремень В.Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції. – К, 2005);
- ✓ *моделювання* – науковий метод непрямого (опосередкованого) дослідження об'єктів пізнання, безпосереднє вивчення яких з певних причин неможливе, ускладнене, неефективне чи недоцільне, через дослідження їхніх *моделей* – предметних, знакових чи мислених систем, що відповідно відтворюють, імітують чи відображають певні характеристики (властивості, ознаки, принципи внутрішньої організації або функціонування) оригіналів (О. Мороз. Філософський енциклопедичний словник, 2002).

Література

Основна:

1. Гнатюк Я. С. Філософія. Вступ до теорії: навч. посіб. / Я. Гнатюк. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017. – 140 с.
2. Горлач М. І. Основи філософських знань: підручник / Горлач М. І., Кремень В. Г., Ніколаєнко С. М., Требін М. П. та ін. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 1028 с.
3. Петрушенко В. Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л.: Новий Світ-2000, 2008. – 506 с.
4. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. – Київ: Абрис, 2002. – 742 с. Статті: “Відчуття”, “Інтуїція”, “Істина”, “Пізнання”, “Поняття”, “Сприймання”, “Судження”, “Теорія пізнання”, “Узагальнення”, “Умовивід”, “Уява”, “Уявлення”.

Додаткова:

1. Кремень В. Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К.: Книга, 2005. – 528 с.
2. Кун Т. Структура наукових революцій. – К.: Port-Royal, 2001. – 228 с.
3. Петрушенко В. Л. Філософія і методологія науки : навч. посіб. / В. Л. Петрушенко; Нац. ун-т "Львів. політехніка". – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2016. – 181 с.
4. Рассел Б. Людське пізнання. Його сфера та межі // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посібник / за ред. Л. В. Губерського. – Київ : Знання, 2009. – С. 321-333.
5. Феєрабенд П. Аналітичний показник // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посібник / за ред. Л. В. Губерського. – Київ : Знання, 2009. – С. 365-376.

ТЕМА №9

ЛЮДИНА У ВИМІРАХ ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ

План

1. Розуміння людини в історії філософської думки.
2. Людина: індивід, індивідуальність, особистість.
3. Проблема життя і смерті.
4. Концепції сенсу життя людини.

Основні поняття: людина, індивід, особистість, видатна особистість, соціалізація, індивідуальність, сенс життя, смерть, види безсмертя, евтаназія, свобода, відповідальність.

Контрольні питання

1. Як співвідносяться поняття «людина», «індивід», «індивідуальність», «особистість»?

2. Назвіть основні концепції сенсу життя людини.
3. Перелічить суттєві характеристики людського буття.

✍ Завдання для самостійної роботи

1. З'ясуйте правові та етичні проблеми клонування.
2. Дайте визначення духовності та її проявів в життєдіяльності людини.
3. Які існують уявлення про безсмертя в різних релігіях та культурах.

Словник

Філософська антропологія – у широкому розумінні – це вчення про людину, в такому сенсі воно існує з античних часів. Зокрема, філософсько-антропологічні ідеї репрезентовані творчістю софістів, Сократа, Платона, Аристотеля та інших мислителів. У вузькому розумінні – філософська антропологія – це напрям західної філософії початку ХХ століття. Представники: М. Шелер, Г. Плеснер, А. Геллен.

Людина – це істота, яка наділена свідомістю й мовою, здатністю працювати, вивчати, оцінювати та перетворювати навколишній світ. Людина – це широке і абстрактне поняття, в якому сконцентровано все те, що відрізняє людину від представників тваринного світу.

Сутнісними рисами людини є:

- ✓ вміння виготовляти засоби праці, здатність до творчості;
- ✓ свідомість;
- ✓ мова;
- ✓ соціальність – людина не може сформуватися як особистість поза суспільством;
- ✓ життєдіяльність людини не запрограмована її природою (як тварин), а має свідомий, характер. Людина протягом свого родового існування за допомогою, передусім, наукових відкриттів, постійно розширює межі можливого для себе.

Індивід – один з представників людського роду або певної соціальної спільноти (студент, викладач, лікар, банкір тощо).

Індивідуальність – це сукупність всього того, що відрізняє певного індивіда від іншого, тобто це характеристика самотнього, оригінального в людині.

Особистість – соціальна характеристика людини (знання, моральні настанови, соціальний статус). Це все те, що допомагає людині взаємодіяти з іншими людьми відповідно до норм моралі, традицій, звичаїв, що прийняті в конкретному суспільстві. Особистістю не народжуються, особистістю стають в процесі засвоєння соціального досвіду. Останній називається – **соціалізація**. Соціалізація може тривати все життя, адже людина може змінити місце проживання (інша країна, культура), що потребуватиме засвоєння інших норм моралі, етикету тощо.

Видатна особистість – це людина, що своїми вчинками, творчістю, практичними справами здобула історично-позитивну суспільну оцінку, бо присвятила своє життя загальнолюдським (народним, національним)

пріоритетам. Такі люди беруть на себе відповідальність за нові підходи до суспільного творення... Статус видатної особистості має конкретно-історичний характер. Епоха вносить зміни у оцінки результатів діяльності, може навіть розвінчати раніше незаперечні істини. Діяльність видатної особистості може не одразу підтримуватись народом, бо позначена новизною, що входить у життя через подолання старих структур та опору їх суб'єктів (Є.А. Подольська. Філософія, К, 2006).

Життя – це форма існування складноорганізованих систем, присутність мікроорганізмів, рослин, тварин і людей у світі, в його унікальній часовій послідовності та подієвості від народження до смерті (Гнатюк Я. С. Філософія. Вступ до теорії: навч. посіб.- І-Фр., 2017).

Смерть – природний кінець будь-якої живої істоти. Людина, на відміну від усіх інших живих істот, усвідомлює свою смертність. (Сучасний словник з суспільних наук – Харків, 2006.).

Евтаназія (грец. eu – добре і thanatos – смерть) – навмисне прискорення смерті або умиртвіння невиліковного хворого з метою припинення його страждань. Питання про припустимість евтаназії залишається відкритим (Сучасний словник з суспільних наук – Харків, 2006.).

Гранична ситуація – поняття екзистенціально орієнтованої філософії та психології, яке визначає кризові стани людини, що приводять до актуалізації особистісного начала. Така актуалізація виявляється передусім у загостренні самосвідомості й переосмисленні сенсу життя. Це може приводити у свою чергу до зміни переживання самоідентичності. У екзистенціальну традицію ХХ століття термін «гранична ситуація» (Grenzsituation) був введений Ясперсом, який зазначає, що подібні ситуації виникають при зустрічі зі смертю, переживанні провини, важливих подій, результати яких не можуть бути передбачені. Усвідомлена гранична ситуація має конструктивні наслідки, спрямовуючи до особистісного розгортання; неусвідомлена може призвести до невротичних реакцій. (Хамітов Н. Історія філософії: проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології: навч. посіб. зі словником).

Сенс життя – поняття, що характеризує визнання, призначення, завдання будь-якої людини: всебічно розвивати усі свої здібності, зробити свій особистий внесок в історію, у прогрес людства, його культури. (Сучасний словник з суспільних наук – Харків, 2006.)

В історії європейської філософії проблема смислу життя розглядається по-різному – в залежності від розуміння людини і світу. Для Сократа смисл життя в безупинному пізнанні, причому не стільки зовнішнього світу, скільки самого себе. У філософії Платона смисл життя трактується як осягнення своєї справжньої ідеальної природи, прорив від світу тлінних речей до світу безсмертних ідей.

Середньовічна християнська філософія трактує смисл життя людини як подолання її гріховної природи.

Для філософії романського Відродження смисл життя – у творчості, що дає безсмертя у творах, а для германського Відродження – у діяльній вірі в Абсолют і власне спасіння, що актуалізує всі можливості людини.

Філософія Нового часу відроджує розуміння смислу життя через пізнання, при цьому мова йде передусім саме про теоретичне пізнання. Таке розуміння смислу життя досягає свого максимуму і завершеності в німецькій класичній філософії...

У філософії Ніцше смисл життя людини – у подоланні себе на шляху розгортання якостей Надлюдини. У марксизмі смисл життя трактується як перетворення світу на шляху набуття комунізму як суспільного ладу, в якому долається відчуження людини. Для Фрейда смисл життя – у знаходженні повноти життя на основі звільнення від психологічних травм і сублімації придушеного лібідо.

В атеїстичному екзистенціалізмі смисл життя – у виході за межі буденності і мужності бути незважаючи на абсурдність світу. У релігійному екзистенціалізмі смисл життя знаходиться як єдність екзистенції (людського) і трансценденції (Божественного) на рівні переживання, у персоналізмі таке розуміння смислу життя доповнюється ідеєю онтологічного, буттєвого злиття Божественного і людського, вираженої в концепті Боголюдини... (Хамітов Н., Крилова С. Історія філософії: проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології: навч. посіб. зі словником).

Свобода волі – здатність людини самостійно, у відповідності зі своїм світоглядом робити вибір між добром і злом, приймати рішення і діяти. ... Моральна свобода відрізняється від економічної, політичної, релігійної. ... Будучи морально свободною, здійснюючи моральний вибір, людина реалізує себе як творча особистість. Тому вона змушена відповідати за свій вибір, свою поведінку (Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики. – Житомир, 2014).

Відповідальність – категорія етики, що характеризує виконання особистістю свого морального чи правового зобов'язання, здатність визнати авторство своїх вчинків і прийняти їхні наслідки.

Використання категорії «відповідальність» по відношенню до особистості означає визнання її зрілості. З іншого боку, в тоталітарних суспільствах слово «відповідальність» використовується для придушення особистісного начала в людині – як правило, через активізацію в ньому почуття провини чи сорому.

У залежності від свободи вибору дій відповідальність може бути зовнішньою і внутрішньою. Зовнішня відповідальність нав'язана суспільством чи іншою людиною. Внутрішня відповідальність – наслідок вільного вибору, відхід від такої відповідальності викликає докори совісті.

Внутрішня відповідальність може бути як перед іншою людиною чи суспільством, так і перед собою, своєю життєвою місією. Справжня зрілість означає здатність поєднати всі ці прояви внутрішньої відповідальності (Хамітов Н., Крилова С. Історія філософії: проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології: навч. посіб. зі словником).

Література

Основна:

1. Гнатюк Я. С. Філософія. Вступ до теорії: навч. посіб. / Я. Гнатюк. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017. – 140 с.
2. Петрушенко В. Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с.
3. Сучасний словник з суспільних наук / За ред. О.Г. Данильяна, М.І. Панова. – Харків: "Прапор", 2006. – 546.
4. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту: [монографія] / Н. В. Хамітов. – Київ : КНТ, 2017. – 394 с.

Додаткова:

1. Людина в цивілізації ХХІ століття: проблема свободи / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Т. В. Лютий, та ін. – К.: Наук, думка, 2005. – 272 с.
2. Нестеренко В. Г. Вступ до філософії: онтологія людини: навч. посібник для студ. вузів / В. Г. Нестеренко ; Міжнародний фонд "Відродження". – К. : Абрис, 1995. – 336 с.
3. Онтологія людини: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / ред. В. В. Лях, Л. І. Мозговий. – Слов'янськ, 2004. – 230 с.
4. Фромм Е. Анатомія людської деструктивності // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посібник / за ред. Л. В. Губерського. – Київ: Знання, 2009. – С. 321-333.
5. Хамітов Н. В. Історія філософії: проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології: навч. посіб. зі словником / Н. В. Хамітов, Л. Н. Гармаш, С. А. Крилова. – 5-е вид., перероб. та допов. – Київ: КНТ, 2017. – 393 с.
6. Хамітов Н. В. Самотність у людському бутті. Досвід метаантропології / Н. В. Хамітов. – 2-ге вид., випр. і допов. – Київ : КНТ, 2017. – 369 с.
7. Шелер М. Місце людини в космосі // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посібник / за ред. Л. В. Губерського. – Київ : Знання, 2009. – С. 321-333.
8. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики: словник. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 416 с.

 ТЕМА №10
СУСПІЛЬСТВО: СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА
СУЧАСНИЙ СВІТ

План

1. Поняття суспільства. Суспільне виробництво і його структура.
2. Сфери суспільного життя (економічна, політична, соціальна, духовна) та їх специфіка.
3. Проблема свободи і необхідності, рівності та нерівності.
4. Глобалізація: поняття, концепти, підходи.
5. Теорії передбачення та прогнозування: техногенна цивілізація, постіндустріальне суспільство, інформаційне суспільство.

Основні поняття: суспільство, рушійні сили розвитку суспільства, праця, власність, ідеологія, прогрес, формація, цивілізація, «зіткнення цивілізацій», глобалізація, постіндустріальне суспільство, інформаційне суспільство.

Контрольні питання

1. Дайте визначення понять «суспільство», «потреби», «інтереси», «праця», «конкуренція», «формація», «цивілізація».
2. Як протягом історії людства вирішувалось питання свободи і необхідності; рівності та нерівності?
3. Що таке глобалізація та які позитивні і негативні наслідки вона несе для сучасного суспільства?

 Завдання для самостійної роботи

1. Поміркуйте, наскільки вільною може бути людина у сучасному суспільстві.
2. Поясніть що таке «рівність» для сучасного суспільства. Наскільки вона можлива і чим вона обмежена?
3. Які глобальні проблеми сучасного світу є найбільш небезпечними для людства? Чи можна їм запобігти?

Словник

Суспільство – сукупність людей, об'єднаних спільною територією, системою управління, культурою. Якісно відмінне від природи, багатомірне, внутрішньо розгалужене і водночас органічно цілісне утворення, що постає як сукупність історично сформованих способів і форм взаємодії та об'єднання (діяльності, відносин, поведінки, спілкування, регуляції, пізнання), в яких знаходить свій вияв всебічна і багаторівнева взаємозалежність людей. Термін «суспільство» іноді заміняють запозиченим з латинської мови словом «соціум». Відповідно, прикметник «соціальний» у багатьох контекстах синонімічний прикметнику суспільний. Окремим видом суспільства є людство — спільнота всіх людей на планеті Земля.

Рушійні сили розвитку суспільства – сили пов'язані насамперед з діяльністю людей. Це також такі суспільні явища як продуктивні сили, спосіб виробництва та обміну, розподіл праці, дії великих мас людей, народів,

соціальні та науково-технічні революції, потреби та інтереси, ідеальні мотиви, тощо.

Праця – властива людині форма діяльності, спрямована на освоєння і перетворення природного середовища, соціальних відносин або створення нових цінностей. Засіб самовираження й самоствердження особистості, реалізації її досвіду, інтелектуального і творчого потенціалу; спосіб відтворення соціальності. Атрибутами праці є воля, творчість, дисципліна, взаєморозуміння. Основні тенденції розвитку праці в 21 столітті – посилення складності, інтегрованості, динамічності, цілісності, набуття глобального характеру.

Власність – можливість розпоряджатись предметами різного роду, встановлена звичаєвим чи писаним правом. Існує індивідуальна та колективна власність.

Ідеологія – сукупність взаємопов'язаних ідей, уявлень та переконань, призначених об'єднувати людей заради спільного життя та спільних дій.

Прогрес – рух уперед, розвиток.

Формація суспільно-економічна – економічна структура суспільства впродовж всього його історичного існування. Виділяють три формації: первісну, класову та безкласову.

Цивілізація – форма існування живих істот; синонім культури, сукупність духовних і матеріальних досягнень суспільства; ступінь розвитку матеріальної та духовної культури. Людська спільнота, яка впродовж певного періоду часу (процес зародження, розвиток, загибель чи перетворення цивілізації) має стійкі особливі риси в соціально-політичній організації, економіці та культурі (науці, технологіях, мистецтві тощо), спільні духовні цінності та ідеали, ментальність та світоглядні установки; стадія культури, протиставленої дикості і варварству; суспільство, засноване на засадах розуму та справедливості. Теорія цивілізацій розглядається в працях німецького філософа і культуролога Освальда Шпенглера, англійського історика Арнольда Джозефа Тойнбі та інших.

«Зіткнення цивілізацій» – теорія американського політолога та соціолога С. Хантінгтона про війни цивілізацій. Вважається, що на зміну двополярному світові приходять сутички між цивілізаціями. Вирізняють 9 світових цивілізацій: європейську; ісламську; конфуціанську; японську; буддистську; індуїстську; латиноамериканську; африканську.

Глобалізація – це становлення єдиного економічного, політичного, правового та культурного простору («універсалізація світу») на основі нових технологій; інтеграція та взаємозалежність всіх соціальних процесів у всесвітньому масштабі. **Ознаки глобалізації:** транснаціоналізація ринків фінансових, матеріальних, людських, енергетичних та інших ресурсів; застосування нових науково-технічних та комунікаційних технологій, інформатизація суспільного виробництва; лібералізація норм життєдіяльності, вільний ринок, скасування кордонів та митних перешкод, свобода вибору та підприємницької і соціальної ініціативи; мобільність інвестицій, індустрій, інформації, індивідів; послаблення ролі держави-нації;

уніфікація стилю життя та культурних стереотипів. *Суб'єкти глобалізації* – країни «Великої двадцятки» (G20-great20) та «Великої сімки» (G7-great7): США, Канада, Англія, Франція, Німеччина, Італія, Японія – транснаціональні компанії (Microsoft, GeneralMotors, Nokia, Газпром тощо); міжнародні організації та об'єднання – ООН, ЄС, НАТО, СТО, ВВФ, ФІФА, тощо. *Наслідки глобалізації* – посилення конкуренції між національними виробниками; посилення нерівності країн, особливо цифрової (виокремлюються країни «ядра» глобалізації та країни її «периферії»); прискорення науково-технічного (технологічного) прогресу; «зіткнення цивілізацій» (і в таких формах як війна); детерриторизація країн (наприклад, ЄС (шенгенська зона) або 6 країн Персидської затоки); *поступова втрата* культурної самобутності країнами та етносами.

Постіндустріальне суспільство – суспільство досягає постіндустріальної стадії розвитку, коли трансформуються основи його виробничої діяльності, тобто замість сфери матеріального промислового і сільсько-господарського виробництва під впливом науково-технічного прогресу пріоритетною стає сфера інформаційного обміну та широкого надання різноманітних послуг.

Інформаційне суспільство – теоретична концепція постіндустріального суспільства, історична фаза можливого еволюційного розвитку цивілізації, в якій інформація і знання продукуються в єдиному інформаційному просторі. Головними продуктами виробництва інформаційного суспільства мають стати інформація і знання.

Література

Основна:

1. Гнатюк Я. С. Філософія. Вступ до теорії: навч. посіб. / Я. Гнатюк. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017. – 140 с.
2. Петрушенко В. Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с.
3. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту: [монографія] / Н. В. Хамітов. – Київ: КНТ, 2017. – 394 с.
4. Філософія : підруч. для студентів ВНЗ / [Л. В. Губерський та ін.]. – Вид. 2-ге, перероб. і допов. – Харків : Фоліо, 2018. – 620 с.

Додаткова:

1. Сучасний словник з суспільних наук / За ред. О.Г. Данильяна, М.І. Панова. – Харків: «Прапор», 2006. – 546 с.
2. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії. Проблема людини та її меж: навчальний посібник / Під ред. Н. Хамітова. (2-е вид. перероб. та доп.) – К.: КНТ, Центр навчальної літератури, 2006. – 296 с.

3. Свобода: сучасні виміри та альтернативи / Відп. ред. – Лях В.В., Пазенок В.С. – К.: Український центр духовної культури, 2004.
4. Белл Д. Настання постіндустріального суспільства // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посібник / за ред. Л. В. Губерського. – Київ: Знання, 2009. – С. 321-333.
5. Гантінгтон С. Зіткнення цивілізацій модель прийдешнього конфлікту // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посібник / за ред. Л. В. Губерського. – Київ: Знання, 2009. – С. 321-333.
6. Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посібник / за ред. акад. НАН України Л. В. Губерського. – Київ: Знання, 2009. – С. 321-333.
7. Шпенглер О. Присмерк Європи // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посібник / за ред. Л. В. Губерського. – Київ: Знання, 2009. – С. 321-333.
8. Фукуяма Ф. Довіра: Соціальні добродії і шлях до розквіту // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посібник / за ред. Л. В. Губерського. – Київ: Знання, 2009. – С. 321-333.

ПИТАННЯ ДО ДИФЕРЕНЦІЙНОГО ЗАЛІКУ

ФІЛОСОФІЯ. ВИНИКНЕННЯ ФІЛОСОФІЇ.

1. Коли зароджується філософська думка?

- А) у 3 ст. до н.е.
- Б) у 1 ст. н.е.
- В) бл. 6 ст. до н.е.
- Г) у 6 ст. н.е.

2. У яких культурних ареалах Древнього світу виникла філософія:

- А) Китаї, Індії, Ірані
- Б) Індії, Римі, Греції
- В) Греції, Індії, Китаї
- Г) Індії, Вавилоні, Китаї

3. Що в перекладі із грецької мови означає «філософія»:

- А) любов до міркувань
- Б) любов до мудрості
- В) любов до істини
- Г) любов до гармонії

4. Яка з нижчеперелічених форм світогляду є історично найпершою:

- А) філософія
- Б) релігія
- В) міф
- Г) наука

5. Рівноправність матеріальної й духовної першооснов буття проголошує

- А) Дуалізм
- Б) Монізм
- В) Скептицизм
- Г) Релятивізм

6. Згідно Ф. Енгельсу основне питання філософії:

- А) про відношення свідомості до матерії
- Б) про сенс життя
- В) про рушійні сили розвитку суспільства

7. Найдавніші пам'ятки індійської літератури, священні тексти брахманізму

- А) Трипітака
- Б) Рамаєна
- В) Махабхарата
- Г) Веди

8. Нірвана – це:

- А) стан абсолютного спокою, звільнення від страстей і бажань;
- Б) безперервний потік перероджень;
- В) закон покарання за сукупність вчинків, намірів, який визначає долю живої істоти в наступних перевтіленнях

9. В філософії даосизму вихідне поняття “дао” позначає:

- А) основу всього сущого;
- Б) загальний універсальний закон світобудови;
- В) закон людської долі;
- Г) все вище назване.

10. Вчення про 4 благородні істини розвиває

- А) даосизм
- Б) джайнізм
- В) йога
- Г) буддизм

11. Філософська концепція Конфуція пов'язана в першу чергу з проблематикою:

- А) космологічною
- Б) соціальною
- В) містичною
- Г) гносеологічною

12. Засновником даосизму був:

- А) Махавіра
- Б) Патанджалі
- В) Шан-Ян
- Г) Лао-цзи

13. Жорстко карати за дрібні порушення, щоб не було великих злочинів – це вихідне положення філософії:

- А) даосизму
- Б) джайнізму
- В) легізму
- Г) конфуціанства

14. Автор "золотого правила" моральності: "Не чини того, що ти не бажаєш, щоб чинили щодо тебе"

- А) Будда
- Б) Сократ
- В) Лао-цзи
- Г) Конфуцій

ФІЛОСОФІЯ АНТИЧНОСТІ.

15. Основна проблема давньогрецької натурфілософії полягала у:

- А) пошуку місця людини у світі
- Б) пошуку першопочатку буття
- В) пошуку співвідношення матерії та форми

16. Філософ, який вважав, що усе утворюється з води

- А) Анаксимандр
- Б) Емпедокл
- В) Геракліт
- Г) Фалес

17. Філософ, який стверджував, що світ – це вогонь

- А) Емпедокл
- Б) Епікур
- В) Парменід
- Г) Геракліт

18. Філософ, який вважав, що крім світу речей, даних у чуттєвому сприйнятті, існує світ ідей

- А) Платон
- Б) Парменід
- В) Геракліт
- Г) Аристотель

19. Філософ, який вважав, що в основі буття лежать числа і математичні відношення

- А) Протагор
- Б) Піфагор
- В) Демокрит
- Г) Фалес

20. Філософ, який обрав як гасло своєї філософської діяльності слова "Пізнай самого себе"

- А) Демокрит
- Б) Платон
- В) Аристотель
- Г) Сократ

21. Філософ, який говорив, що не варто боятися смерті, тому що "Поки ми існуємо смерті немає; коли смерть є, нас більше немає"

- А) Епікур
- Б) Платон
- В) Аристотель
- Г) Демокрит

22. Філософ – основоположник атомізму

- А) Демокрит
- Б) Емпедокл
- В) Анаксимандр
- Г) Парменід

23. Філософ, який вчив, що усе постійно змінюється, немає нічого незмінного

- А) Платон
- Б) Геракліт
- В) Парменід
- Г) Сократ

24. Філософ, який вважав, що державою повинні правити філософи

- А) Сократ
- Б) Аристотель
- В) Епікур
- Г) Платон

25. Філософ – основоположник формальної логіки

- А) Сократ
- Б) Аристотель
- В) Епікур
- Г) Сенека

26. Яка риса більш характерна для античної філософії?

- А) космоцентризм
- Б) геоцентризм
- В) деїзм
- Г) антропоцентризм

27. Хто вважається засновником давньої грецької філософії:

- А) Платон
- Б) Піфагор
- В) Фалес
- Г) Епікур

ФІЛОСОФІЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ.

28. Хто запропонував 5 доказів буття Бога:

- А) Августин Блаженний
- Б) Ансельм Кентерберійський
- В) Фома Аквінський
- Г) Дунс Скот

29. Теоцентризм – світоглядна позиція, в основі якої лежить уявлення про верховенство:

- А) Бога
- Б) Людини
- В) Природи
- Г) Космосу

30. Характерною рисою філософії епохи Відродження є:

- А) Антропоцентризм
- Б) Теоцентризм
- В) Космоцентризм
- Г) природоцентризм

31. Вчення про кінцеву долю людства і світу, складова християнського вчення

- А) христологія
- Б) есхатологія
- В) теологія

32. Хто з названих релігійних філософів є одним з "батьків церкви" ?

- А) Августин Блаженний.
- Б) Альберт Великий.
- В) Вільям Оккам.

33. Засновником геліоцентризму був:

- А) Коперник
- Б) Бруно
- В) Макіавеллі
- Г) Мор

34. Ідейний рух, що сформувався в період Ренесансу і змістом якого є вивчення і поширення античних мов, літератури, мистецтва, культури

- А) томізм
- Б) пантеїзм
- В) гуманізм
- Г) євдемонізм

35. Італійський поет, автор сонетів до Лаури, засновник гуманізму, критик схоластики

- А) Савонарола
- Б) Петрарка
- В) Фічіно
- Г) Вазарі

36. "Батько" Реформації

- А) Макіавеллі
- Б) Мартін Лютер
- В) Мор
- Г) Кампанелла

37. Філософ, відомий вченням про те, що правитель у своїй політиці має бути вільним від моралі

- А) Аквінський
- Б) Кант
- В) Паскаль
- Г) Макіавеллі

38. Пантеїзм – це вчення про те, що

- А) існує єдиний Бог
- Б) існує багато богів
- В) Бог і природа – одне й те саме

39. Виникнення всіх форм життя є наслідком божественного творіння, стверджує:

- А) креаціонізм
- Б) провіденціалізм
- В) раціоналізм
- Г) емпіризм

40. Реформація – це

- А) релігійний рух за "очищення" християнства,
- Б) рух за посилення влади Папи Римського
- В) практика відпущення Церквою гріхів за гроші
- Г) рух проти релігійної дискримінації

41. Положення про нескінченності всесвіту в часі та просторі, про тотожність бога з природою обґрунтував:

- А) Фр.Петрарка
- Б) Д.Бокаччо
- В) Дж.Бруно
- Г) Мірандолла

ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ

42. Філософське напрям, що визнає розум основою пізнання і поведінки людей

- А) Раціоналізм
- Б) Сенсуалізм
- В) Скептицизм
- Г) Агностицизм

43. Засновником якого напрямку у філософії був Рене Декарт:
А) емпіризму;
Б) раціоналізму;
В) ірраціоналізму.

44. Засновником якого напрямку у філософії був Ф. Бекон:
А) емпіризму;
Б) раціоналізму;
В) ірраціоналізму.

45. Основним методом наукового пізнання, на думку Ф. Бекона, має стати
А) Діалектика
Б) Індукція
В) Дедукція

46. Твердження: «я мислю, отже, я існую» висловив
А) Р. Декарт
Б) Г.Лейбніц
В) Вольтер
Г) Б. Спіноза

47. Твердження: «знання – сила» належить
А) Р. Декарту
Б) Ф. Бекону
В) Т. Гоббсу
Г) Дж. Локку

48. Вчення про те, що єдиним джерелом знання є досвід
А) класичний емпіризм
Б) класичний раціоналізм
В) агностицизм

49. розрізняв три шляхи пізнання, яким він дав назву комах
А) Бекон
Б) Локк
В) Декарт
Г) Гоббс

50. Автор вчення про суспільний договір, в основі якого – ідея природного стану як стану "війни всіх проти всіх"
А) Джон Локк
Б) Гегель
В) Томас Гоббс
Г) Жан-Жак Руссо

51. Філософів, який розвивав вчення про монади:

- А) Декарт
- Б) Бекон
- В) Спіноза
- Г) Лейбніц

52. Хто з новоєвропейських філософів розвивав учення про людську душу як «чистий аркуш»

- А) Декарт;
- Б) Лейбніц;
- В) Паскаль;
- Г) Локк.

53. Вислів «свобода – це пізнана необхідність» належить:

- А) Локку
- Б) Декарту
- В) Спінозі
- Г) Лейбніцу

54. Філософське вчення згідно з яким Бог створив світ, дав першопоштовх і надалі не втручається у створені ним закони природи

- А) пантеїзм
- Б) гуманізм
- В) деїзм
- Г) космоцентризм

55. У питанні про субстанцію Рене Декарт дотримувався

- А) монізму
- Б) дуалізму
- В) плюралізму

НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ

56. Специфічне основне поняття філософії Гегеля

- А) Абсолютний Дух
- Б) світова воля
- В) Бог
- Г) трансцендентальний

57. Вчення про змінюваність і плинність сущого та закономірності змін:

- А) діалектика
- Б) герменевтика
- В) метафізика
- Г) онтологія

58. Хто сформулював закони діалектики:

- А) К. Маркс
- Б) І. Кант
- В) Г. Гегель
- Г) Ф.Енгельс

59. вважав, що наука пізнає не речі, якими вони є самі по собі, а те, як вони являються у формах чуттєвості й розсудку

- А) Кант
- Б) Конт
- В) Декарт
- Г) Бекон

60. Кому належить вислів "Все розумне – дійсне, все дійсне – розумне"?

- А) Декарту
- Б) Сократу
- В) Гегелю
- Г) Канту

61. Автор припису "Дій тільки відповідно до принципу, корячись якому ти можеш водночас прагнути, щоб він став загальним законом"

- А) Гегель
- Б) Шопенгауер
- В) Кант
- Г) Конт

62. На думку якого мислителя основними для філософії є питання: Що я можу знати? Що я повинен робити? На що я можу сподіватися? Що є людина?

- А) Шопенгауер
- Б) Фейєрбах
- В) Кант
- Г) Конт.

НЕКЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ. УКРАЇНСЬКА ФІЛОСОФІЯ.

63. Філософ, який сповідував ідею надлюдини

- А) Паскаль
- Б) Шопенгауер
- В) Ніцше
- Г) Фейєрбах

64. Слово "екзистенція" перекладається як

- А) матерія
- Б) існування
- В) сутність
- Г) буття

65. Автор висловлювання "Бог помер"

- А) Ніцше
- Б) Кант
- В) К'єркегор
- Г) Фейєрбах

66. Г.Сковорода вважав головною умовою щастя людини

- А) знання
- Б) багатство, славу, владу
- В) божественну благодать
- Г) кохання
- Д) сродну працю

67. Специфічне основне поняття філософії Шопенгауера

- А) Бог
- Б) Благо
- В) Абсолютний Дух
- Г) світова воля

68. Психолог і філософ, в теоріях якого ключовим було поняття "лібідо"

- А) Фромм
- Б) Франкл
- В) Адлер
- Г) Фрейд

69. Хто не є представником екзистенціалізму?

- А) Сартр
- Б) Камю
- В) Бодрійяр
- Г) Ясперс

70. Мистецтво і теорія тлумачення текстів – це:

- А) постмодернізм
- Б) прагматизм
- В) позитивізм
- Г) герменевтика

71. Плюралізм, фрагментація, симулякр – це проблеми, що розглядає:

- А) феноменологія;
- Б) екзистенціалізм;
- В) неофрейдизм;
- Г) постмодернізм.

72. Представник філософської герменевтики XX ст.:

- А) Г. Гадамер
- Б) Ф. Ніцше
- В) З. Фрейд
- Г) Ж.-П. Сартр

73. Напрямок у філософії, що виникає наприкінці XIX – початку XX ст. у США, що розуміє істину як корисність, успішність, функціональність тієї або іншої ідеї

- А) постмодернізм
- Б) прагматизм
- В) позитивізм
- Г) герменевтика

74. Засновник екзистенційної філософії

- А) Фейєрбах
- Б) Кант
- В) Декарт
- Г) К'єркегор

ОНТОЛОГІЯ

75. Основа буття, що існує сама по собі незалежно ні від чого іншого,

- А) Субстанція
- Б) Свідомість
- В) Інтенція
- Г) Атрибут

76. Онтологія – це вчення про

- А) буття
- Б) пізнання
- В) цінності
- Г) мислення

77. Загальний атрибут, спосіб існування матерії

- А) сприйняття
- Б) рух
- В) мислення
- Г) тривалість

78. Хто перший в історії філософії займався онтологічною проблематикою:

- А) Сократ;
- Б) Геракліт;
- В) Парменід;
- Г) Платон

79. Суспільне буття – це несправжнє буття людини, справжнє буття – перед обличчям смерті. Це ідея властива філософії:

- А) неофрейдизму
- Б) постмодернізму
- В) філософії життя
- Г) екзистенціалізму

80. Протиставлення імперативів людського буття "мати" і "бути" характерне для філософії

- А) Фромма
- Б) Канта
- В) Тойнбі
- Г) Вебера

81. Форма буття матерії, що виражає її довжину, структурність, співіснування й взаємодію елементів у всіх матеріальних системах

- А) Рух
- Б) Час
- В) Простір
- Г) Якість

82. Матерія є першоджерело буття, стверджує

- А) Матеріалізм
- Б) Ідеалізм
- В) Інтуїтивізм
- Г) Ірраціоналізм

83. Послідовність зміни станів предметів, процесів відображає категорія

- А) Часу
- Б) Простору
- В) Матерії
- Г) Необхідності

84. Рух у напрямку від більш досконалого до менш досконалого

- А) Прогрес
- Б) Регрес
- В) Революція
- Г) Стагнація

ГНОСЕОЛОГІЯ

85. Агностицизм...

- А) заперечує буття Бога;
- Б) визнає первинним дух, ідею, свідомість;
- В) форма матеріалістичної філософії;
- Г) заперечення пізнання світу.

86. Метод виокремлення однієї ознаки предмета з відволіканням від інших його ознак

- А) дедукція
- Б) абстрагування
- В) узагальнення
- Г) індукція

87. Гносеологія – це вчення про

- А) суспільство
- Б) цінності
- В) пізнання
- Г) буття

88. Синтез – це

- А) випадкове поєднання елементів різних теорій
- Б) знання про незнання
- В) вивчення об'єкта шляхом виділення й дослідження його окремих частин чи аспектів
- Г) формування цілісного розуміння сутності об'єкта на основі попередньо здійсненого аналізу

89. Критерій істини в діалектико-матеріалістичній філософії

- А) Практика
- Б) Наука
- В) Дійсність
- Г) Віра

90. Відповідно до прагматичної концепції істинності, істина – це

- А) Результат угоди між ученими
- Б) Властивість знання відповідати дійсності
- В) Продукт наукової діяльності, що відповідає попереднім знанням
- Г) Те, що корисно, що допомагає нам успішно вирішувати проблеми

91. Уявне або реальне розкладання об'єкта на складові елементи

- А) Аналіз
- Б) Абстрагування
- В) Синтез
- Г) Індукція

92. Форма раціонального пізнання:

- А) Відчуття
- Б) Уявлення
- В) Поняття
- Г) Сприйняття

93. Достовірне знання про світ неможливо, стверджує

- А) Скептицизм
- Б) Атеїзм
- В) Раціоналізм
- Г) Емпіризм

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ.

94. В чому відмінність між поняттями індивід та особистість

- А) це тотожні поняття
- Б) індивідом людина народжується, а особистістю стає
- В) особистістю людина народжується, а індивідом стає
- Г) індивід це пересічна людина, а особистість – видатна

95. Зростаюча взаємозалежність різних регіонів світу

- А) технологізація
- Б) глобалізація
- В) інституціоналізація
- Г) інформатизація

96. Глобальні проблеми – це

- А) Проблеми, рішення яких ще не знайдено наукою
- Б) Проблеми, від рішення яких залежить існування всього людства
- В) Властиві тільки країнам, що розвиваються

97. Процес впливу соціальних умов на життєдіяльність індивіда, з метою включення його як дієздатного суб'єкта в систему суспільних відносин:

- А) колективізація
- Б) адаптація
- В) соціалізація
- Г) акліматизація

98. Філософське-етичне вчення згідно з яким найвищим благом і метою життя людини є насолода

- А) нігілізм
- Б) гедонізм
- В) космоцентризм
- Г) імморалізм

99. Автор "філософії смислу" та методу логотерапії

- А) Фромм
- Б) Франкл
- В) Поппер
- Г) Адлер

100. Прискорення смерті важко й невиліковно хворого, здійснюване з його волі або з волі уповноважених ним близьких:

- А) евтаназія;
- Б) евдемонізм;
- В) екзистенція;
- Г) еманація.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна:

1. Філософія : підруч. для студентів ВНЗ / Л. В. Губерський та ін. – Вид. 2-ге, перероб. і допов. – Харків : Фоліо, 2018. – 620 с.
2. Данильян О. Г. Філософія: підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2018. – 430 с.
3. Філософія: словник-довідник: навч. посіб. / за ред. проф. І. Ф. Надольного, проф. І. І. Пилипенка, проф. В. Г. Чернеця. – 3-є вид., допов., випр., переробл. – К. : НАКККиМ, 2010. – 480 с.
4. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб./за ред. акад. НАН України Л.В.Губерського. – К.:Знання, 2009. – 621 с.
5. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: підручник. – Вид. 3-тє, стер. – К.: Академвидав, 2009. – 592 с.

Додаткова:

1. Аврелій Августин. Сповідь. – Львів: Свічадо, 2008. – 356 с.
2. Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку / за наук. ред. А. С. Синиці. – Львів: Літопис, 2014. – 374 с.
3. Арістотель. Політика. – К.: Основи, 2000. – 239 с.
4. Боецій С. Розрада від філософії. – К.: Основи, 2002. – 148 с.
5. Вітгенштейн Л. Tractatus logico-philosophicus. Філософські дослідження. Київ: Основи, 1995. – 311 с.
6. Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку. – Львів: Кальварія, 2006. – 474 с.
7. Гнатюк Я. С. Філософія. Вступ до теорії: навч. посіб. / Я. Гнатюк. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017. – 140 с.
8. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. – К.: Дух і літера, 2000. – 606 с.
9. Гусев В.І. Західна філософія Нового часу ХУІІ – ХУІІІ ст.: підручник. – К., 1998. – 368 с.
10. Г'юм Д. Трактат про людську природу. — Київ : Всесвіт, 2003. — 552 с.
11. Декарт Р. Медитації про першу філософію / Метафізичні медитації // “Медитації” Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень. – К.: Дух-і-літера, 2014. – 368 с. – С. 115-292.
12. Декарт Р. Міркування про метод. – К.: Тандем, 2011. – 101 с.
13. Історія філософії: словник / за ред. В. І. Ярошовця. – Київ : Знання України, 2006. – 1200 с.
14. Кант І. Критика практичного розуму. – К.: Юніверс, 2004. – 240 с.
15. Кант І. Критика чистого розуму. – К.: Юніверс, 2000. – 504 с.
16. Кондзьолка В.В. Історія середньовічної філософії: навч. посіб. для ВНЗ. – Л.: Світ, 2001. – 320 с.

17. Кремень В.Г., Ільїн В.В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник / Кремень В.Г., Ільїн В.В. – К.: Книга, 2005. – 528 с.
18. Лок, Дж. Два трактати про врядування. – К.: Основи, 2001. – 264 с.
19. Лок Д. Досліди про людське розуміння. У чотирьох книгах. – Х.: Акта, 2002. – 152 с., 608 с., 248 с., 394 с.
20. Ляйбніц Г. В. Монадологія // *Sententiae*. – 2013. – №1 (XXVIII). – С. 151-177.
21. Макіавеллі. Н. Флорентійські хроніки. Державець. – Київ, «Основи», 1998. – 492 с.
22. Марк Аврелій. Наодинці з собою. – Львів: Літопис, 2007. – 212 с.
23. Монтень М. Проби. У 3-х кн. – К.: Дух-і-літера, 2005.
24. Нестеренко В.Г. Вступ до філософії: онтологія людини: навч. посібник для студентів вищих учбових закладів. – К.: Абрис, 1995. – 336 с.
25. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі. – Львів: Літопис, 2002. – 320 с.
26. Ніцше Ф. Так казав Заратустра; Жадання влади. – К.: Основи, Дніпро, 1993. – 415 с.
27. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори. – К.: Основи, 1994. – 424 с.
28. Пашук А. І. Нариси з історії філософії середніх віків: підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. — 712 с.
29. Петрушенко В.Л. Філософія: курс лекцій: навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації. – 5-те видання. – Львів: Новий світ-2000, 2007. – 506 с.
30. Платон. Держава. – К.: Основи, 2000. – 355 с.
31. Платон. Діалоги. – Харків: Фоліо, 2008. – 349 с.
32. Подольська Є. А. Філософія: підручник для студ. вузів / Є. А. Подольська. – Київ : Центр навчальної літ., 2006. – 703 с.
33. Рассел Б. Історія західної філософії. – К.: Основи, 1995. – 759 с.
34. Сенека. Моральні листи до Луцілія. – К.: Основи, 1999. – 608 с.
35. Сучасна зарубіжна філософія: течії і напрями: хрестоматія / упоряд. В.В. Лях, В.С. Пазенок. – К.: Ваклер, 1996. – 421 с.
36. Сучасний словник з суспільних наук / За ред. О.Г. Данильяна, М.І. Панова. – Харків: "Прапор", 2006. – 546 с.
37. Татаркевич В. Історія філософії. У 3-х т. – Львів: Свічадо, 1997-1999.
38. Тома Аквінський. Коментарі до Арістотелевої «Політики». – 2-е вид. – К.: Основи, 2003. – 796 с.
39. Тоффлер Е. Третя хвиля. – К.: Ваклер, 2000. – 475 с.
40. Філософія: хрестоматія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.: у 2 т. / за ред. І. С. Добронравової. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2010. – 847 с.; 431 с.
41. Філософія науки: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. В. Афанасьєва та ін. – Мелітополь: Люкс, 2011. – 207 с.
42. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 744 с.

43. Франкл В. Людина в пошуках граничного сенсу // Гуманістична психологія: антологія: У 3-х т. – Т. 1: Гуманістичні підходи в західній психології ХХ ст. – К.: Пульсари, 2001. – С. 165-177.
44. Фромм Е. Мати чи бути. – Київ: Український письменник, 2010. – 222 с.
45. Фромм Е. Мистецтво любові. – Харків: «КСД», 2017. – 192 с.
46. Хамітов Н. В. Історія філософії: проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології: навч. посіб. зі словником / Н. В. Хамітов, Л. Н. Гармаш, С. А. Крилова. – 5-е вид., перероб. та допов. – Київ: КНТ, 2017. – 393 с.
47. Читанка з історії філософії. У 6 книгах. Зарубіжна філософія ХХ століття. – К.: Довіра, 1993.

ЕЛЕКТРОННІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. Інститут філософії імені Г.С. Сковороди – www.filosof.com.ua/links.htm
2. Сайт Українського філософського фонду – <http://www.philosophy.ua>
3. Електронна бібліотека кафедри філософії та методології науки філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка – <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/index.html>
4. Електронна бібліотека “psylib” (психологія, філософія, релігія, культурологія, методологія та ін.) – <http://www.psylib.kiev.ua>
5. Internet Encyclopedia of Philosophy – <http://www.iep.utm.edu>
6. Routledge Encyclopedia of Philosophy Online – <https://www.rep.routledge.com>
7. Stanford Encyclopedia of Philosophy – <http://plato.stanford.edu>

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гнатюк Я. С. Філософія. Вступ до теорії: навч. посіб. / Я. Гнатюк. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017. – 140 с.
2. Історія філософії: словник / за ред. В. І. Ярошовця. – Київ : Знання України, 2006. – 1200 с.
3. Кремень В. Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К.: Книга, 2005. – 528 с.
4. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: підручник. – Вид. 3-тє, стер. – К.: Академвидав, 2009. – 592 с. – (Серія «Альма-матер»).
5. Петрушенко В.Л. Філософія: курс лекцій: навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації. – 5-те видання. – Львів: Новий світ-2000, 2007. – 506 с.
6. Подольська, Є. А. Філософія: підручник для студ. вузів / Є. А. Подольська. – Київ : Центр навчальної літ., 2006. – 703 с.
7. Сучасний словник з суспільних наук / За ред. О.Г. Данильяна, М.І. Панова. – Харків: "Прапор", 2006. – 546 с.
8. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч.посіб./за ред. акад.НАН України Л.В.Губерського. – К.:Знання, 2009. – 621 с.
9. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 744 с.
10. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики: словник. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 416 с.
11. Хамітов Н. В. Історія філософії: проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології: навч. посіб. зі словником / Н. В. Хамітов, Л. Н. Гармаш, С. А. Крилова. – 5-е вид., перероб. та допов. – Київ: КНТ, 2017. – 393 с.

Навчальне видання
(українською мовою)

**Утюж Ірина Геннадіївна
Спиця Наталя Валеріївна
Сепетий Дмитро Петрович
Мегрелішвілі Марія Олексіївна**

ФІЛОСОФІЯ

Навчальний посібник для семінарських занять та самостійної роботи
студентів – іноземних громадян 1-го курсу
медичних та фармацевтичних факультетів

Редактор І.Г. Шишко
Технічний редактор М.І. Синюгін

Підписано до друку 13.06.2019 р.
Папір офсетний. Друк - ризограф.
Умов. друк. арк. 3,0.
Наклад 30 прим. Зам. № 8398.
Оригінал-макет виконаний в ЦВЗ ЗДМУ
69035, г. Запоріжжя, пр-т Маяковського 26,

Видавництво ЗДМУ
69035, Запоріжжя, пр. Маяковського, 26